

Iva Heroldová

GODIŠNJI OBIČAJI DARUVARSKIH ČEHA

Pod daruvarskim područjem (češ. »Daruvarsko«) podrazumijevamo oblast koja obuhvaća tridesetak općina oko kupališnoga gradića Daruvara u sjeverozapadnom dijelu Slavonije. Daruvarsko se područje prostire na obje strane rijeke Ilove i Pakre. Na zapadnoj strani je granica Moslavina, na sjeverozapadnoj Bilogora, a na jugoistočnoj strani Psunj i Papuk. Specifičan naziv »Daruvarsko«, koji se ni u prošlosti ni danas ne podudara s teritorijalno-upravnom podjelom,¹ dali su ovom području češki kolonisti, koji su se ovdje počeli naseljavati prije 150 godina. U toku jednog i po stoljeća na daruvarskom se području stvorila najjača i najkompaktnija češka kolonija u cijeloj Jugoslaviji.² Daruvar je postao društveni i kulturni centar jugoslavenskih Čeha. Ovdje je sjedište Čehoslovačkog saveza SR Hrvatske, redakcija i izdavačko poduzeće časopisa »Jednota«, organa jugoslavenskih Čeha, i jedina češka gimnazija na jugoslavenskom teritoriju. Osim u daruvarskom području postoje u Hrvatskoj manje češke kolonije još u okolini Bjelovara, Siska, Nove Gradiške i Slavonske Požege, u sjevernoj Bosni u okolini Dervente i Bosanskog Kobaša i u Vojvodini u okolici Vršca i Bele Crkve.

Kolone iseljenika iz Češke kretale su u daruvarsko područje već u prvoj trećini prošlog stoljeća. Tada, 1825. godine, bilo je osnovano Ivanovo Selo, danas najstarije češko naselje u Jugoslaviji.³ Istovremeno,

¹ »Nekada su ovu oblast sačinjavala četiri sreza: daruvarski, pakrački, grubiš-nopoljski i garešnički. Danas, prema najnovijoj administrativno-teritorijalnoj podjeli ova nekadašnja četiri sreza čine jedinstvenu ekonomsku i administrativno-političku celinu pod nazivom Bjelovarski kotar.« Dragutin J. Mirković, *Govori Čeha u Slavoniji (Daruvar i okolina)*, Beograd 1968, str. 12—13.

² Od ukupnog broja oko 30 000 Čeha koji žive na teritoriju SFRJ na daruvarsko područje otpada gotovo polovica.

³ »... to se ipak doseliše Česi god. 1825. i nastaniše se u prijašnjem »Prasadi« a sada Ivanovom Selu. Iste Čeha pozvao virovitički grof Pejačević iz Češke na svoja imanja, obećavajući im sva dobra, što on ne dodrži, jer su morali svakojake terete podnašati. Onj pobjegnu od Pejačevića i zamole pod obrstarom regimente varaždinsko-gjurgjevačke, Vilhelmom Gruberom, bojno vieće u Beču, da ih primj u vojnu Krajinu, kojoj se molbi udovolji, da se mogu u obsegu kumpanije turčevic-poljske naseliti... Na povoljno rješenu molbu doseli se 107 obitelji samih Čeha, koji dobiše badava zemljišta, drva, dapače im i kuće sagrađiše.« R. Turčin, *Ivanovo Selo, »Naše zahranići«, god. II, 1921, str. 161—163.* Autor se koristio podacima iz kronike katoličkog župnog ureda u Grubišnom Polju.

kako nam pokazuju mjesne matice, Česi su se počeli naseljavati u Končanici i Brestovcu, u zaseocima do tog vremena naseljenima pretežnije srpskim elementom.⁴ Glavni val kolonista stigao je u daruvarsko područje 70-tih i 80-tih godina prošlog stoljeća, kada je uglavnom bila stvorena karta današnjih čeških naselja. Nju nisu promijenile ni kasnije grupe doseljenika na početku ovog stoljeća ni individualni dolasci čeških kolonista poslije prvog svjetskog rata.

Etnografski daruvarsko područje ne predstavlja samostalnu regiju, a nije ni sastavni dio šire regije s kompaktnom kulturom. Ovdje, dođue, prolaze granice nekih etnografskih pojava, ali kao cjelina ova se oblast ne ističe izrazitim karakterističnim crtama, ako ne uzmemo u obzir etničku mnogovrsnost, koja je, međutim, tipična za cijelu Slavoniju. Prema statistikama o broju stanovnika najveći je postotak Srba (oko 40,07%), zatim Hrvata (oko 36,26%). Iza njih slijede Česi (15,18%), Mađari (4,43%), Talijani (1,72%), Slovaci (0,52%); dalje Albanci, Turci, Rumunji i Bugari.⁵

S gledišta studija akulturacijskog procesa treba istaći da nijedno selo u daruvarskom području u kojem žive Česi nije isključivo češko. Radi se o mješovitim naseljima s prevagom hrvatskog, srpskog ili češkog elementa, ili bez izrazitije prevage stanovništva bilo koje od tih narodnosti. Više od 80% stanovnika češke narodnosti ima u četiri sela: Lipovcu, Končanici, Ivanovu Selu, Rašeničkoj Trojeglavi; više od 70% čeških stanovnika imaju: Donji Sredani, Golubinjak; u tri sela ima ih preko 60%: Daruvarski Brestovac, Otkopi, Donja Rašenica; u dva zaseoka ih je preko 50%: Munije, Podborski Doljani; više od 40% ima: Veliki Rastovac, Gornji Sredani, Pakračka Poljana, Hercegovac, Dežanovac, Gornji Daruvar, Kaštel Dežanovački, Mali Zdenci; više od 30%: Poljani, Orlovac Zdenački, Veliki Zdenci, Trojeglava, Donji Daruvar; više od 20%: Gornja Rašenica, Pavlovac, Prekopakra, Uljanik, Ivanovo Polje; preko 14%: Kip, Grubišno Polje, Daruvar-grad itd.⁶

Daruvarski Česi žive, dakle, u selima zajedno s domaćim stanovništvom, Hrvatima i Srbima. U nekim selima ili u njihovoj najbližoj oko-

⁴ »U Končanici, srpsko selo parohije brestovačke, počeli su dolaziti (tj. Česi — naša primedba) oko 1820 g. i to na zemljište vlastelina daruvarskog grofa Jankovića.« D. J. Mirković, citirani rad, str. 52, citira članak Jovana J. Jovanovića *Česi u Slavoniji i u Hrvatskoj*, »Javor — list za zabavu, pouku i književnost«, god. XVIII (1891), br. 30, str. 474—477.

⁵ »Danas sela skoro čisto češka, bijahu prije dvadeset trideset godina naseljena s grčko-istočnim življem. Danas mogao bih u tim krajevima grčko-istočnjake na prste prebrojiti, ma da im je crkva na sred sela. Oni su na mnogim mjestima tako propali, da su im se pred nekoliko godina morale dvije parohije u daruvarskom kotaru ukinuti, a ne daleko selo zvano »Srpski Srijedjani« bez Srba, prevladaše ih doseljeni Česi.« Mio Ettinger, *Zaista vrlo poučno* (Iz života doseljenika u Hrvatskoj), »Katolički list«, Zagreb 1901. g., str. 46. i 47.

⁶ D. J. Mirković, op. cit., 29. Do kraja drugog svjetskog rata ovdje je postojala i njemačka manjina.

⁷ D. J. Mirković, op. cit., 29.

lini pretežu Srbi: Ivanovo Selo, Trojeglava, Gornji Daruvar, Doljani, Golubinjak itd., u drugima Hrvati: Dežanovac, Veliki i Mali Zdenci, Hercegovac itd.

Ulica u Ivanovu Selu

Foto: J. Vařeka, 1969.

Ustav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, Prag

Etnički sastav pojedinih naselja i prevaga stanovništva hrvatskog ili srpskog imali su važnu ulogu u adaptacijskom i akulturacijskom procesu češke manjine. S Hrvatima je Čehe vezala katolička vjera⁷ (zajednička crkva, zajednički vjerski obredi, isto vrijeme održavanja crkvenih blagdana), dok ih je od Srba upravo religija odjeljivala.

Češki kolonisti su stigli u daruvarsko područje u vrijeme privrednih kriza, kada za njih kod kuće nije bilo ni posla ni zarade. Bili su podrijetlom pretežno iz sjeveroistočne, južne, jugozapadne i srednje Češke. Među njima je bilo i manjih grupa i pojedinaca iz Moravske. Vrijeme je izbrisalo mnoge jezične i kulturne osobine koje su kolonisti

⁷ Samo mali postotak Čeha bio je protestantske vjere.

donijeli sa sobom. Po suvremenim dijalektološkim istraživanjima prof. D. J. Mirkovića u današnjem govornom jeziku daruvarskih Čeha pretežu dva osnovna češka dijalekta: sjeveroistočnočeški i srednjočeški.⁴

Suvremenim terenskim istraživanjem utvrđujemo narodnu kulturu jugoslavenskih Čeha poslije sto godina simbioze s domaćim stanovništvom. Utvrđujemo je u času kad je ta manjina već prešla zenit svoga društvenog, kulturnog i narodnog razvitka i kad postepeno, iako ne u istoj mjeri u svim kulturnim pojavama, podliježe asimilaciji.

Prirodni proces do kojega ipak dolazi usprkos optimalnim uvjetima što su pruženi razvitku češke narodnosti u Jugoslaviji, zasnovan je prije svega odlukom ovdašnjih Čeha da se ne vrate u domovinu svojih predaka,⁵ da ostanu i prihvate jugoslavensko državljanstvo. Sve češće se jugoslavenski Česi izjašnjavaju kao Hrvati⁶ ili kao Srbi, ili kao Jugoslaveni bez nacionalne opredijeljenosti. Dokaz tome je neprestano smanjivanje broja učenika u češkim školama i s tim u vezi postepeno nestajanje tih škola, čega smo svjedoci naročito posljednjih godina. Pitanje dvojake narodne svijesti, tako tipično u prvim generacijama iseljenika, iščezava kod najmlađe generacije u korist narodnosti i narodne svijesti nove domovine. Sa starom domovinom spaja današnje jugoslavenske Čeha vrlo malo emocionalnih veza. Jedina veza osim jezika⁷ i labilnih porodičnih odnosa jest tradicija preuzeta od roditelja, koja se očituje, npr., u pjesmama, navikama, glazbi, običajima i svečanostima. Međutim, i te manifestacije češke kulture prilagođene su njihovu suvremenom životu u jugoslavenskoj sredini.

Terenskim istraživanjima iz 1965—1970. godine obuhvatili smo kulturu češke enklave za posljednjih pedeset godina. Tako daleko, po svoj prilici, dosežu sjećanja današnjih informatora, ako ne uzmemo u obzir izuzetne primjere pričanja pripadnikâ starije generacije, koja nas mogu dovesti čak na granicu stoljeća. Kazivanja informatorâ su osnova naših saznanja o običajima i vjerovanjima. Najmanji dio informacija dobiven je vlastitim promatranjem, koje pretpostavlja ili stacionarno istraživanje ili bar redovno odlaženje na teren u vrijeme održavanja raznih običaja i svetkovina. Verifikacija sakupljenog materijala na daruvarskom terenu otežana je time što nedostaje etnografska literatura iz te oblasti, uključivši literaturu koja se odnosi na domaće stanovništvo. Nekoliko članaka posvećenih daruvarskim Česima kao i zbirke

⁴ Prema Mirkoviću, op. cit., 76, sjeveroistočnom češkom dijalektu pripadaju ova sela: Doljani, Uljanik, Trojeglava, Kraljevac; srednjočeškoj dijalektološkoj grupi: Hercegovac; Ljudevitino Selo, Daruvarski Lipovac, Mali Zdenci, Poljani, Daruvar, Donji Daruvar, Gornji Daruvar, Dežanovac i dr. U nekim selima (Končanica, Brestovac, Otkopi, Ivanovo Selo i dr. oba se dijalekta miješaju.

⁵ 1947. godine došlo je do reemigracije jednog dijela jugoslavenskih Čeha u domovinu. Reemigranti su se naselili u pograničnim oblastima južne Moravske, u selima Jiřice i Miřovice kod Miroslava.

⁶ »Ja sam Hrvat češkoga porijekla.« J. H., Ivanovo Selo.

⁷ Današnji daruvarski Česi su bilingvisti sa sve izrazitijom orijentacijom prema hrvatskom ili srpskom jeziku, kao jeziku društvenih odnosa, ne samo u odnosu s domaćim stanovništvom nego i s onim Česima kojima govoreni češki jezik čini poteškoće.

što ih je u rukopisu ostavio sakupljač Otto Sobotka jedine su paralele s kojima možemo komparirati naše terenske bilješke. Ali nisu adekvatne paralele jer se često radi o fragmentarnim podacima zabilježenim u druge svrhe a ne u naučne, ili se radi o materijalu što ga je sakupljao laik.

Naš je terenski materijal nejednake vrijednosti. Ako mislimo na arhaičnost, petrifikaciju češke narodne kulture, najvredniji su zapisi i magnetofonske bilješke iz najstarijeg češkog zaseoka, Ivanova Sela, i iz sela iz kojih imamo najstarije vijesti o češkoj kolonizaciji. U tim selima (Ivanovo Selo, Končanica, Brestovac, Gornji Daruvar sačuvali su se neki vrlo stari oblici češke narodne kulture, koje danas nećemo često naći ni na teritoriju Češke. Ako pak tražimo dokaze o progresivnom procesu akulturacije, značajniji su za nas zapisi iz sela gdje se češka narodna kultura kontaminirala s narodnom kulturom domaćeg stanovništva u neki prijelazan oblik, s jasnom tendencijom progresivne jezične i kulturne kroatizacije ili srbizacije (kao primjer može poslužiti Staro Petrovo Selo kod Nove Gradiške).

Mirković u citiranom radu dokazuje kako danas, iako je između pojedinih regionalnih grupa čeških kolonista došlo do jezičnog ujednačavanja i stvaranja nekog jedinstvenog dijalektalnog ili jezičnog tipa, možemo ipak u nekim selima na daruvarskom području naći sačuvane češke dijalekte. Isto tako je i s narodnom kulturom. Narodna kultura češke enklave na daruvarskom području ima određen jedinstveni karakter, koji je nastao u dugogodišnjem procesu ujednačavanja u sredini drugog naroda. Ipak su pojedina sela sačuvala neke specifičnosti, što su posljedica već spomenute petrifikacije kulture ili karakteristika regije iz koje su preci današnjih kolonista potjecali: »vynašeni smrti« (iznošenje smrti), »lítováni« (žaljenje), »strojeni kužele« (ukrašavanje preslice) i dr. Mnoge od tih regionalnih osobina već su nestale ili su se održale samo u okviru šire porodice; druge su, naprotiv, prerasle okvir grupe koja je u početku bila njihov nosilac i postale su vlasništvo cijele seoske zajednice (npr. svadba u Ivanovu Selu).

Jasno je da slika češke kulture kakvu smo utvrdili između 1965. i 1970. godine nije istovjetna sa slikom češke narodne kulture prvih kolonista iz 1870. godine, kao ni one u najstarijim češkim naseljima što potječu čak iz prve trećine 19. stoljeća. A ako je tako, kako je zapravo izgledala narodna kultura prvih kolonista, njihove kuće, odjeća, običaji, hrana, pjesme, priče, prije 100 i više godina? Na to pitanje ne znamo odgovor jer narodna kultura čeških doseljenika u vrijeme njihova dolaska i iz prvih godina adaptacije nije opisana. Ako ostavimo po strani utjecaje sredine drugog naroda — što od onoga što smo na terenu zabilježili u češkoj narodnoj kulturi predstavlja kontinuiranu tradiciju koju možemo pratiti od vremena odlaska kolonista iz domovine, a što predstavlja novu tradiciju, koja se ili nadovezuje na staru, zaboravljenu podlogu ili predstavlja nešto sasvim novo, stvoreno pod utjecajem narodne svijesti i nacionalnih manjinskih težnji? Što se održalo od izvorne kulture doseljenika, što je nestalo a što je ponovo oživljeno zaslugom mjesne inteligencije, novina, časopisa, radija, gramofonskih

ploča, društvenom aktivnošću? Ako pogledamo u pojedine brojeve »Jugoslavenskih Čehoslovaka«¹² i pročítamo upute za pripremanje pokladnih povorki, proštenja (»posvícení«), žetvenih svečanosti (»obžínky«), raznih godišnjih običaja, svadbi, tečajeva narodnih plesova i sl., vidimo da je mnogo toga što danas držimo etnografskom pojavom u kojoj se manifestira etnička specifičnost manjine nastalo kao nešto novo ili je ponovo oživljeno prosvjetnom djelatnošću.

Izvan utjecaja nacionalne svijesti sigurno su ostala vjerovanja, neki običaji ograničeni prije svega na uski obiteljski krug, za koje bez bojazni možemo reći da nisu prekinuli kontinuitet s izvornom sredinom u staroj domovini. A tako može biti i s nekim godišnjim običajima koji upućuju na regionalno podrijetlo kolonista.

U svom članku želim pokušati izraditi etničku klasifikaciju sakupljenog materijala o godišnjim običajima i vjerovanjima kod češkog ratarskog stanovništva katoličke vjere koje živi na daruvarskom području, pronaći izvorne oblike tih običaja i vjerovanja (ukoliko je to moguće) i odrediti njihov razvoj u sredini drugog naroda, navesti eventualne paralele hrvatske i srpske, ukazati na razlike uvjetovane etničkom specifičnošću ili na njihovu istovjetnost uvjetovanu slavenskim podrijetlom, istom vjerom (ukoliko su u pitanju Hrvati) ili stadijem kulturnog razvoja i sl.

Ciklus godišnjih običaja relativno je dobro sačuvana oblast češke narodne kulture daruvarskih Čeha. Postoji za to nekoliko razloga. Jedan od bitnih jest okolnost da se radi o zemljoradničkom stanovništvu, za koje je ciklus gospodarskih poslova odlučan a ljetina na polju je preduvjet gospodarskog i osobnog blagostanja. Donedavno postojeća retardacija seoske sredine čuvala je i tradiciju starih zemljoradničkih poslova a zajedno s njima i običaje i vjerovanja. Iduća nimalo beznačajna okolnost bila je činjenica da je i ostalo domaće stanovništvo, Hrvati i Srbi, imalo sačuvanu tradicionalnu kulturu, u mnogome još arhaičniju nego što je bila narodna kultura čeških kolonista.

* * *

Razdoblje prije Božića bilo je, a mjestimično je još i danas, kod daruvarskih Čeha povezano s nizom vjerovanja, običaja, osobito maskiranih ophoda (»maškara«). Prve maškare ovog zimskog razdoblja jesu »barbory« (»barborcky«), koje idu u predvečerje ili na dan katoličkog blagdana sv. Barbare, 4. prosinca, i darivaju djecu. Njihove figure, zamotane u bijelu plahtu, s maramom ili koprenom preko lica, u šeširu ili papirnatij kapi, sa šibom i košaricom punom poslastica, sušena voća i oraha, imaju svoju tradiciju na češkom i susjednom njemačkom području.¹³ »Barborke« idu, npr., još danas u Troje-

¹² »Jugoslávství Čechoslováci«, tjednik koji izlazi u Daruvaru od 1921. godine.

¹³ Čeněk Zibrť, *Den se krátí noc se dlouží*, Praha 1910, str. 22—32; Richard Beitzl, *Wörterbuch der deutschen Volkskunde*, Stuttgart 1955, str. 53.

glavi Golubinjaku, Lipovcu, Končanici, Brestovcu, Ivanovu Selu i Dežanovcu. Koliko je poznato s terena i iz literature, kod hrvatskog i srpskog stanovništva »barboky« ne postoje.

S danom sv. Barbare bila su kod daruvarskih Čeha povezana još dva običaja: 1) sijanje zrnja, prvenstveno pšenice, u tanjure ili zdjelice s glinom ili vlažnom kudjeljom, tako da do Božića izraste i da onako zeleno, povezano crvenom vrpcom, sa zapaljenom svijećom ili jabukom u sredini, ukrašava božićni stol. Taj su običaj Česi najvjerojatnije preuzeli od domaćeg stanovništva i do dana današnjeg održavaju ga ne samo na daruvarskom području nego i u okolini Požege i u Moslavini.¹² 2) Rezanje trešnjevih ili šljivovih grančica, tzv. »barborky«, koje se stavljaju u vodu da do Božića rascvjetaju. Taj običaj, poznat iz Češke, Njemačke i Austrije, nekad su održavali i Česi na daruvarskom području; danas je, međutim, poznat samo iz pričanja starije generacije.¹³

Dok ophodi »barboraka« polako iščezavaju, nikolinjske povorke (»mikulášské průvody«) održavaju se kod daruvarskih, bjelovarskih, požeških i moslavačkih Čeha i dalje. Pored Nikolâ (kojih može biti i nekoliko), anđela i vragova (krampus) bile su, a na nekim su mjestima još i danas sastavni dio tih povorki i »barborky«, »smrt« (Ivanovo Selo, Končanica, Brestovac),¹⁴ »koza« (Ivanovo Selo, Končanica), »pop«, »apostoli« — koji podsjećaju na šarene nikolinjske povorke iz Češke što ih je zabilježila starija češka etnografska literatura.¹⁵ Nakon otvaranja čeških škola poslije prvog svjetskog rata postalo je pravilo da se svake godine priređuju školske nikolinjske svečanosti, povezane s darivanjem. Ovu su tradiciju, očito, uveli učitelji iz Češke. Od prihoda amaterskih kazališta, zabava i novca stečenog dotacijom kupovali su se za školsku djecu pokloni, većinom praktični, kao obuća i odjeća, koje je Nikola dijelio djeci. Školska nikolinjska darivanja održavala su se paralelno s tradicionalnim nikolinjskim ophodima, a nisu ih zamjenjivala. U Uljaniku¹⁶ je poslije drugog svjetskog rata »školskog« Nikolu zamijenio djed Mraz, koji se odijelom ne razlikuje od tradicionalnog Nikole (samo je krznena kapa zamijenila biskupsku mitru), a svečanost je s 5. prosinca prenesena na 31. Zabranama održavanja maskiranih povorki željelo se poslije drugog svjetskog rata iskorijeniti nikolinjske povorke, ali — kako pokazuju istraživanja iz daruvarskog područja — održavaju se i nadalje.

¹² Usp. F. Schneeweis, *Serbokroatische Volkskunde, Volksglaube und Volksbrauch*, Berlin 1961, str. 11; Milovan Gavazzi, *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*, Zagreb 1939, II dio, str. 6.

¹³ Usp. C. Zíbrt, op. cit., 28; R. Beitzl, op. cit., 53.

¹⁴ Također u Kaptolu u požeškoj oblasti.

¹⁵ Npr. Č. Zíbrt, op. cit., 32—43; Jan Michal-Dvorecký, *O sv. Mikuláši*, Praha 1901, str. 148.

¹⁶ Odnosi se vjerojatno i na ostala naselja daruvarskog područja, ali s terena imamo vijesti samo iz Uljanika.

Što se tiče domaćeg stanovništva, u našem terenskom materijalu nikolinjska obilaženja zabilježena su kod Hrvata,²⁰ ali ne i kod Srba.²¹ J. Milićević u svojoj rukopisnoj zbirci terenski sakupljene građe²² navodi dva podatka o nikolinjskim ophodima s darivanjem, u kojima su išli samo Nikola i vrag. Jedan je iz Uljanika i u njemu se izričito spominje katolički, pravoslavni i češki Nikola;²³ drugi je iz Velikih Zdenaca, ali iz njega, međutim, nije jasno — s obzirom na to da je informator po imenu Čeh — da li se saopćenje tiče Čeha ili domaćeg stanovništva.²⁴ Inače J. Milićević spominje dan sv. Nikole u vezi s krsnom slavom kod Srba (Gornji Uljanik, Grubišno Polje).²⁵

13. prosinac, blagdan sv. Lucije, u narodnoj je tradiciji najznačajniji dan predbožićnog razdoblja. S tim je danom na daruvarskom području, i kod Čeha i kod domaćeg stanovništva, bio povezan čitav niz vjerovanja apotropejskog i prognostičkog karaktera. Opće značenje koje je nekada taj dan imao u vezi s nastupajućom novom godinom održao se i poslije promjene julijanskog kalendara u gregorijanski. Zbog toga je i određivanje etničkog podrijetla običaja, vjerovanja, proricanja i vraćanja povezanih s 13. prosincem vrlo teško.

Još u tridesetim godinama našeg stoljeća branili su se stari ljudi u Lipovcu od »lucky«²⁶ — demonskih nečistih sila koje po narodnom vjerovanju imaju moć u noći između 12. i 13. prosinca — time što su naveče stavljali pred ulaz u staju snopove slame. »Lucke« (»lucky«) su se imale zadržati brojenjem pojedinih slamčica, tako da nisu mogle ući u staju i »malo otpiti« mlijeko kravama (»Lucie noci upije a dne ne pridá«) prije nego što svane dan, kada njihova moć završava. Ni djecu toga dana nisu puštali napolje strašeći ih: »Nesmiš ven, bude chodi Lucka!« (Ne smiješ napolje, obilazit će Lucka!).

Bilo je uobičajeno, a mjestimično je još i danas, predskazivanje vremena za iduću godinu: 1) praćenjem i bilježenjem vremena pojedinih dana od Lucije do Badnjaka; prema tome se sudilo o suši ili vlazi u idućih dvanaest mjeseci (Brestovac, Dežanovac, Ivanovo Selo, Uljanik,

²⁰ Etnografska literatura spominje da su nikolinjski ophodi kod Hrvata pod njemačkim (F. Schneeweis, op. cit., 111) i srednjoevropskim utjecajem (M. Gavazzi, op. cit., II dio, 5—6). Ukoliko u našem materijalu postoje zapisi o ophodima kod Hrvata, oni su i iz daruvarskog područja i iz oblasti oko Bjelovara i Požege, s tim da su nikolinjski ophodi kod Hrvata novijeg datuma nego kod Čeha (točniji vremenski podaci nedostaju).

²¹ »Teprve v poslední době je vidět, že pravoslavci, když viděj chodit mikuláše, volají, že ať k nim taky zajdou.« B. B. Doljani.

»Jednou pry mikulášský průvod k smrti vyděšil jednoho místního Srba, bývalého důstojníka, který se do Holubňáku krátce předtím přistěhoval z města, kde nic podobného nezažil.« S. Š. Golubinjak.

²² Josip Milićević, *Etnološka i folklorna građa daruvarskog kraja* (Terenski zapisj iz 1966. i 1967. godine). Rukopisna zbirka Instituta za narodnu umjetnost = rkp. INU, br. 785.

²³ J. Milićević, op. cit., 15, M. C., Uljanik.

²⁴ J. Milićević, op. cit., 97, M. K., Veliki Zdenči. Važna će biti u tom pogledu terenska građa N. Bonifačića Rožina.

²⁵ J. Milićević, op. cit., 45. i 122.

²⁶ Ovdje su »lucky« apstraktne, demonološke osobe, istovjetne s vješticama,

Ludina, Kaptol). Taj je običaj poznat kako s češkog²⁶ i susjednog nje-mačkog, tako i s hrvatskog područja (ovdje pod nazivom »brojanice«);²⁷ 2) narezivanjem dvanaest krišaka crvenog luka, koje se posole, slože na tanjur i stave u komoru. Na Badnjak se utvrđuje koja je kriška vlažna a koja je ostala suha, i iz toga se predskazuje vrijeme za iduću godinu (Brestovac, Lipovac). Prognostički karakter ima i vjerovanje zabilježeno u Dežanovcu, po kojem se na Luciju ujutro, u podne i naveče sije po zrnce kukuruza i po tome se zaključuje da li će u idućoj godini biti korisnije sijati rani ili kasni kukuruz.

Niz vjerovanja je ljubavnog karaktera.²⁸ Omladina pogađa hoće li se udati, oženiti ili neće. Još prije ovog rata češke su djevojke u Trojeglavi, Uljaniku, Hercegovcu i Prekopakri ispisivale na 12 listića imena jedanaest mladića (dvanaesti je listić ostao prazan) koji su dolazili u obzir kao mladoženje. Listići su se složili, pomiješali i svakog dana, počevši od Lucije, jedan se bacao u vatru; onaj koji je ostao razmotao se na Badnjak, a ime na njemu napisano označavalo je budućeg mladoženju. Ako je ostao prazan listić, to je značilo da se djevojka neće udati.²⁹ U Brestovcu je zabilježeno vjerovanje (možda češke provenijencije?) da su još dvadesetih godina ovog stoljeća mladići između Lucije i Božića pravili drvenu stolicu koja je morala imati četiri noge, četiri klina i morala je biti napravljena od trinaest komada raznog drveta. Svakog dana, od Lucije do Badnjaka moralo se na stolici bar nešto uraditi. Ako su bili ispunjeni svi uvjeti mladić je, kad je na Badnjak sjeo na stolicu, vidio svoju nevjestu.³⁰

Neki od običaja i vjerovanja održavanih toga dana istovjetni su s onima o kojima smo govorili u vezi s 5. prosincem. Tu se misli na sijanje zrnja (ako to nije urađeno na Barbaru, učinilo se na Luciju) i obilaženja »lucki« (Lucijā). Naše se informacije s terena o »luckama« kao o maškarama razilaze. Iz Lipovca, Gornjeg Daruvara, Končanice, Brestovca, Hercegovca, Dežanovca i Trojeglave imamo podatke da kod Čeha »lucke« nisu išle, a kod Hrvata jesu. Iz okoline Bjelovara i Požege brojnije su vijesti samo o ophodima kod Hrvata. Kod Čeha su zabilježene »lucke« u Golubinjaku, Ivanovu Selu i Uljaniku na daruvarskom području. Verifikacija našeg terenskog materijala otežana je time što literatura i usmene informacije koje je pružio N. Bonifačić Rožin potvrđuju da su ophodi kod Hrvata poznati, dok ih Milićević u svojoj zbirci terenske građe s daruvarskog područja ne navodi. Opisi »lucki«, uključivši i njihove rekvizite, također se razlikuju. Informatori se slažu

²⁶ Npr. Antonín Václavík, *Luhačovské Zálesí*, Luhačovice 1930, str. 402; A. John, *Sitte, Brauch und Volksglaube im deutschen Westböhmen*, Reichenberg 1924, str. 12.

²⁷ J. Milićević, rukopisna zbirka, str. 16: »To su držali katolici, pravoslavci a donekle i Česi.« M. C., Uljanik.

²⁸ Usp. R. Beitzl, op. cit., 487.

²⁹ Navodi i J. Milićević, op. cit., 16, M. C., Uljanik. Druga dva običaja koja Milićević spominje (brojenje cjepanica i kuhanje knedli u kojima su listići s imenima mladoženja) poznajemo s češkog terena, gdje se održavaju na Badnjak poslije večere. Običaj što ga je zabilježio Milićević upućuje na češku provenijenciju.

³⁰ Usp. Ceněk Zibrt, *Staročeské výroční obyčeje*, Praha 1889, str. 238; stolica se tu spominje u vezi s vješticama. Najnovije: Josef Tomeš, *Vánoční obyčeje na Valašsku*, »Národopisné aktuality«, 1968, br. 3—4, str. 169.

u tome da su »lucke« bile u bijelo obučene s maramom preko lica: a) s vjenčićem na glavi — slične »barborkama« — ali ljepše (Ivanovo Selo); b) sa zubima izrezanim od repe i s rukama omotanim konopcima (Golubinjak). Ove maškare predbožičnog razdoblja, za razliku od primjera u Gavazzijevoj knjizi,¹¹ imaju funkciju zastrašivanja.¹² »Lucke« su nosile na tanjuru: a) nož, i strašile su djecu da će im rasporiti trbuh ako budu zločesta (Ivanovo Selo na daruvarskom i Kaptol na požeškom području),¹³ b) žar,¹⁴ i prijetile su djeci da će im spaliti jezik ako ne budu dobra (Dežanovac, Uljanik).

Teško je odrediti jesu li povorke »lucki« u onim češkim naseobinama iz kojih imamo vijesti o njihovu postojanju tradicija donijeta iz Češke ili preuzeta od hrvatskog naroda. Prihvaćanju teze o kontinuiranoj tradiciji »lucki« od vremena odlaska kolonista iz domovine do današnjeg dana proturječi činjenica da u nizu tipično »čeških« sela (Končanica, Brestovac, Gornji Daruvar, Lipovac, Dežanovac) sa sačuvanim starim oblicima češke narodne kulture nema spomena o ophodima »lucki« kod Čeha. A budući da nedostaje terenski materijal iz razdoblja adaptacije čeških kolonista, ne možemo zauzeti stav od podrijetlu »lucki« u tradiciji jugoslavenskih Čeha.

Neposredno s približavanjem Božića bili su još donedavno povezani ophodi *b e t l e h e m a r â* (»betlemařû«), koji su bili ograničeni na nekoliko čeških sela u blizini Daruvara: Končanicu, Brestovac, Gornji Daruvar. Končanički, brestovački i gornjodaruarski betlehemari obilazili su najbliža češka naselja s božićnom igrom, u kojoj su glavne ličnosti bile: anđeo, Fedor, Staho, Kuba i batja (posljednja dvojica u varijaciji: mladi Kuba, stari Kuba). Zapis vrlo dobro sačuvane božićne igre¹⁵ zapravo je primjer najpoznatije slovačke božićne igre, poznate iz literature pod nazivom »chodenie s betlehemom« ili »jasličková hra«.¹⁶ Za

¹¹ M. Gavazzi, op. cit., II dio, str. 7. (Lucija u Slavoniji ima sličnu funkciju kao Nikola — donosi poklone).

¹² Usp. C. Zibrť, *Den se krátí, noc se dlouží*, Praha 1910, str. 62; R. Beil, op. cit., 488; iz Böhmerwalda navodi obje funkcije.

¹³ Usp. C. Zibrť, *Den se krátí, noc se dlouží*, Praha 1910, str. 62; A. John, op. cit., 7.

¹⁴ M. Gavazzi, op. cit., II dio, str. 7.

U Dežanovcu smo zabilježili da su išle tri »lucke«. Glavna »lucka« nosila je u ruci stablo (bor ili jelu), druga je imala na tanjuru žar, a treća ugljčvlje.

¹⁵ Potanje vidi: Iva Heroldová, *Slovenská vánoční hra u daruvarských Čechů*, »Slovenský národopis«, 1971.

¹⁶ Jan Kollár, *Národné spievanky*, Bratislava 1953, str. 93. i d. Od novije literature navodimo: R. Zatko, *Príspevky k štúdiu slovenských betlehemských hier*, »Slovenský národopis«, IV, 1962, str. 118. U hrvatskim godišnjim običajima postoje »betlehemari«, koledari koji nose »betlehem« osvjetljen svijećama. U božićnom razdoblju obilaze pojedine kuće i pjevaju božićne pjesme. Gavazzi lokalizira tu narodnu igru s ophodima u sjeverne hrvatske krajeve (II dio, str. 47). Schneeweis (str. 121 j) u Vojvodinu. Gavazzi uz ove ophode »betlehemara« dodaje da taj običaj u Hrvatskoj nije star, da je bio preuzet od susjednih naroda, uglavnom sa sjeverozapada. Ali ni Gavazzi ni Schneeweis tu božićnu igru detaljnije ne opisuju. — Jedan opis betlehemara iz Samobora kraj Zagreba donosi M. Lang u »Zborniku za narodni život i običaje«, knj. XVIII/1, 1913, str. 88. (= N. Bonifačić Rožin, *Narodne drame, poslovice i zagonetke*, Zagreb 1963, str. 164—165; vidi i igru *Mali Isus* u Bonifačićevoj knjizi na str. 41—42). INU je odgovorio na moje pitanje pismom od

nimljivo je pitanje provenijencije ove igre. Najvjerojatnije su je na daruvarsko područje donijeli slovački kolonisti, koji su se u prošlom stoljeću⁷ zajedno s češkim kolonistima naselili u Končanici i Brestovcu. Uslijed dugotrajnog boravka u češkoj sredini došlo je do čehizacije slovačkih kolonista, svadbama i prirodnom asimilizacijom. Danas na njihovo slovačko podrijetlo ukazuju neka sačuvana prezimena (Bago, Simala, Terešák, Ulovec) i donedavno još igra o betlehemarima.

Betlehemari su išli prije Božića, a na Božić njihovi su ophodi završili. Kao što smo naveli, obično ih je bilo pet: anđeo, Fedor, Staho, Kuba i batja.⁸ Anđeo je bio obučen u bijelo i nosio je »betlem«. Na glavi je imao šiljastu papirnatu kapu s nacrtanim ili nalijepljenim križem. U »betlemu« je gornja svijeća i bila je u njemu kasica u koju se kalendarima stavljao novac. Pastiri Fedor, Staho i Kuba bili su obučeni u crna odijela, preko kojih su imali kratak kožuščić. Na glavama su imali visoke papirnat kape s nacrtanim križem a na licu nacrtane brkove. Batja, s bradom, imao je na sebi dugačak kožuh i na glavi šubar. Sva su četiri pastira imala u rukama štapove s metalnim kružićima, koji su pri pokretima zvonili. Prvi je u kuću ulazio anđeo, koji je upitao mogu li svi ući. Kada su im dopustili da uđu, počeo je anđeo recitativ:

Pochválen Pán Ježíš Kristus,
sem sem, křeščani,
k jesličkám, páni,
Krista vítajte,
že se nám narodil ten,
kerej nikdá v tym krásnym domečke nebyl.
Panna Maria syna porodila,
soukejte, pastýřil

Na anđelov poziv dolaze pastiri jedan za drugim. Staho ili Fedor:

Fedor:

Chodil sem, bloudil
po betlémských horách,
kuřaru (= fuřaru, I. H.) sem ztratil,
nevím, kdo by mně ji navrátíl,
dobže bych mu zaplátíl.

Kuba:

Já sem Kuba z Rímský Soboty⁹
neučil sem se žádný roboty,
jenom šučky, bučky přeskakovat,
švarné děvčátka milovat.

7. 12. 1970. da Nikola Bonifačić Rožin u svojoj rukopisnoj zbirci INU (= rkp. Institut za narodnu umjetnost) broj 359, *Folklorna grada Petrinje i okolice* (god. 1960), navodi ophode »betlehemara« s »betlehemom«, koji su na Badnjak i prvi dan Božića obilazili selo i pjevali božićne pjesme.

⁸ U matičnim se knjigama spominju, npr. Ivan Sadík iz Vavrečke kod Orave iz Slovačke; Johan Budjac, neoženjen, prodavač stakla, putujući Slovak.

⁹ Na nekim su mjestima išli u sastavu: anđeo, Fedor, Staho, stari Kuba, mlađi Kuba.

¹⁰ Rimavská Sobota, grad u srednjoslovačkom području.

Posljednji ulazi batja:

Co vy tady, pánově, děláte?
Jíte, pijete,
na starýho chudáka nečekáte,
zhola nic nemáte?⁴⁰

Kada se svi skupe u kuću, počínju pjevati. Anđeo ostaje stajati na vracima, a ostali se kreću u krugu, udaraju štapovima o zemlju i pjevaju:

Plesajmo, kreščani, nová radost,
že se nám narodil ten dráhý host,
vítej, králi, z čisté panny,
narozený v maštali...

Poslije pastiri sjedaju na štapove i prave se kao da spavaju. Tada im pristupa anđeo:

Co tak tvrdě spíte,
ani neslyšíte
trubání, dudání
andělský zvonění nad vámi?

Tada jedan od pastira ustaje, vuče za sobom štap, više na ostale i pri tom pjeva:

Tak se nám přitalo chutně spátí, chutně spátí.

Ustaje drugi:

Tak se nám přitalo něco zdátí, něco zdátí.

Ustaje treći:

Kukačke kukajú, ptáčekové spivajú na salaši, na salaši.

Zatim sva trojica, Fedor, Staho i Kuba, stanu hodati oko batje, koji još spava, i pjevaju:

Stávaj, hore, báto náš,
jesli ty nás dobro znáš,
jak nebudeš hore vstávat,
budeme tě kyjom lát!
Takže ustaj, starý!

Batja:

Nemohu, já sem starý,
imam tři syna ako slone,
vozili smo drviska preko skaliska,
potrhali smo koliska.

Fedor, Staho, Kuba:

Ustaj, starý!

Batja:

Nemohu!

⁴⁰ Susreću se manje varijacije teksta, zapisane od raznih informatora. Navodim tekst koji smo zapisali od A. V. u G. D.

Jedan od pastira:

Já ti holí pomohu!

Fedor, Staho i Kuba podignu batju štapovima, batja ustane i svi u kolu pjevaju:

Tamo dole kod Betléma,
tamo dobre paše ima,
tamo ouce tierajmo, tierajmo,
kod Betléma šjedajmo.

Kod Betléma lutá zima,
donesite ko što ima,
a ti, Petre, čebeta, čebeta,
i čutoru bermeta, bermeta,
a ti, Tomo, rujno vince,
i čutoru šljivovice,
zapjevajmo malenom, malenom
v našem kraju rođenom, rođenom!⁴¹

Ovim pjevanjem koleda završava, koledari dobivaju darove i odlaze u drugu kuću.

Posljednji ophodi betlehemara bili su na daruvarskom području pedesetih godina. Danas u Končanici, Brestovcu i Gornjem Daruvaru žive ljudi koji su u ovoj igri aktivno sudjelovali ili kao glumci ove narodne drame ili kao organizatori potrebnih rekvizita.

U Srednjanima i Hercegovcu zabilježila sam podatke o hrvatskoj božićnoj igri u kojoj se prikazuje izgon iz raja Adama i Eve.⁴²

Iako božićni blagdani od kraja drugog svjetskog rata u Jugoslaviji nisu službeno dani svetkovanja, ti se blagdani ipak još uvijek, a osobito na selu, proslavljaju u tradicionalnom duhu. Ali velik se dio božićnih običaja i vjerovanja poremetio i izgubio.

Česi naseljeni u Jugoslaviji teško su primali zabranu slavljenja Božića poslije 1945. godine. Pri tom je bio značajan i bezosjećajan pristup

⁴¹ S gledišta interetničkih veza, jezične i folklorne adaptacije zanimljiva je jezična strana teksta božićne igre (bohemizmi, kroatizmi). Zanimljiv je i završetak navedene varijante betlehemske igre s daruvarskog područja. INU nam je poslao tekstove hrvatskih božićnih pjesama iz rukopisnih zbirki N. Bonifačića Rožina (1960. godine). Navedenom tekstu najviše odgovara božićna pjesma zabilježena u Hrastovcu i Petrinji (citirani rukopis u bilješci 36: rpk. INU broj 359, str. 39—40):

Kod Betlema ljuta zima,
nek ponese ko što ima,
pones', Petre, šerbeta
i čuturu bermeta.
A ti, Andre, pazi ovce
i pristavi k vatri lonce.
Pazi dobro, Filipe,
da lonci ne iskiye.
A ti, Mate, itd.

Ovu su pjesmu pjevali »betlehemari« koji su obilazili Petrinju i okolicu; ujedno je bila sastavni dio dječje božićne igre o Adamu i Evi.

⁴² Usp. M. Gavazzi, op. cit., II dio, str. 46; usp. N. Bonifačić Rožin, rukopisna zbirka INU, broj 359, str. 40—43; isti, *Narodne drame, poslovice i zagonetke*, Zagreb 1963, str. 37—41 (iz Slavonske Požege) i bilj. na str. 182—183.

mjesnih funkcionera prema narodnoj tradiciji. Danas su se već mnogi ljudi, uglavnom pripadnici mlađe i srednje generacije, prilagodili promijenjenim uvjetima pa proslavljaju Staru i Novu godinu, čime su kontaminirali mnoge običaje koji su nekad pripadali Božiću. Prema onima koji još i sada slave Božić na stari način danas je tolerantan odnos. Ukoliko nije narušeno radno vrijeme u tvornicama, školama i trgovinama, lična je stvar svakog jugoslavenskog građanina kako će proslaviti Badnjak i iduće dane.

Božić spada u one godišnje običaje kojih se dio proslavljuje u intimnoj porodičnoj sredini a dio ima obilježje društvene seoske zajednice (kolede, ophodi s igrama i sl.). U Češkoj je danas uz Božić najvažniji običaj darivanja poklona. To je nekad, u narodnoj tradiciji, bio samo jedan od elemenata slavljenja Božića, i to ne odlučujući element. Običaji, obredi i vjerovanja vezani za Božić imali su prije svega (kako su to predskazivale »lucke«) osigurati ljetinu i obiteljsku sreću za iduću godinu. Zbog toga su elementi običajnih i obrednih postupaka ovog godišnjeg razdoblja bile razne zabrane, predskazivanja i magijske formule.

Kod daruvarskih Čeha zabilježili smo mnoge božićne običaje i vjerovanja. Neki su češke provenijencije, drugi su općeslavenski ili imaju širu vrijednost, a dio njih je preuzet od domaćeg stanovništva. Na daruvarskom području zabilježili smo božićne običaje i vjerovanja: 1) u obliku tzv. survivala, što ih održavaju pripadnici starije i srednje generacije u naseljima pretežno zemljoradničkim, gdje su se petrificirale i druge forme tradicionalne češke narodne kulture (Ivanovo Selo, Brestovac, Končanica, Lipovac, Golubinjak, Dežanovac); 2) u obliku uspomena informatora na postupke njihovih roditelja ili starijih predaka. Na osnovu dobivenih iskaza pokušat ćemo rekonstruirati sliku Božića daruvarskih Čeha.

Sve što su ljudi tih dana činili, imalo je u narodnoj tradiciji daruvarskih Čeha svoj red i svoju funkciju. Na Badnjak⁴⁰ ujutro davalo se peradi, a mjestimično se još i sad daje,⁴¹ zrnje u krugu načinjenom od lanca, užeta ili samo simboličnom, »aby drubež v přištím roce držela pohromadě«,⁴² pijetlu i psu davao se češnjak ili paprika »aby byli zlí a dobře hlídali«. Po tome hoće li toga dana u kuću doći prije muškarac

⁴⁰ U okviru istog godišnjeg ciklusa, npr. božićnog, određeni običaj ili vjerovanja ne mora imati ustaljeno vrijeme održavanja (sijanje zrnja na Barbaru ili Luciju; stavljanje zrnja za perad u krug; davanje češnjaka na Badnjak ili prvi dan Božića psu i pijetlu i sl.). Razlog tome je nedosljedno određivanje nove godine u prošlosti i promjena julijanskog kalendara u gregorijanski.

⁴¹ Češki termini »vánoce«, »Stědrý den«, »Boží Hod« među daruvarskim Cesima još žive i upotrebljavaju se paralelno s hrvatskima odnosno srpskima: Badnjak, Božić. U okolici Bjelovara i Požege domaći su termini već sasvim zamijenili češke. Ali u sve tri oblasti su jugoslavenski Cesi sasvim preuzeli izraz »Tucín dan«, koji označava dan pred Badnjakom.

⁴² U Končanici, Ivanovu Selu. U Golubinjaku smo ovaj običaj zabilježili kod Srba, Usp. E. Schneeweis, op. cit., str. 122.

⁴³ Usp. O. Reinsberg-Düringsfeld, *Fest-Kalender aus Böhmen*, Prag 1862, str. 556; F. V. Vykoukal, *Z časů dávňých a našich*, Praha 1893, str. 11. i d.

⁴⁴ Usp. O. Reinsberg-Düringsfeld, op. cit., str. 547; Lubor Niederle, *Moravské Slovensko*, Praha 1922, str. 787. Paprika, i to feferon, bila je preuzeta od domaćeg stanovništva.

ili žena sudi se da li će se iduće godine roditi jalovice ili bikovi.⁴ Jedna od zabrana vezanih uz taj dan bila je da se nije smjelo ništa iz kuće posuditi jer se vjerovalo da na Badnjak dolaze posuđivati samo vještice, koje će s posuđenim predmetom odnijeti i sreću i blagostanje.⁵ U gospodarstvu i domaćinstvu sve je usmjereno na pripremu badnjih posnih i svetačkih jela, na pripremu svečanog stola i nastupajuće večeri.⁶ Kod Hrvata, Srba i Čeha još se i danas mjestimice stavlja zrnje svih vrsta žitarica u zdjelicu (»ošatku«),⁷ koja je za vrijeme svečane večere, eventualno i idućih dana, na podu ispod stola. Na nju se obično stavljaju vlati slame, ili smotane, ili u obliku križa. Od peciva su daruvarski Česi u prošlosti uglavnom pekli »vanočke«,⁸ »dolke« i »buhte«. Doduše, još i danas možemo naći to češko pecivo na stolu daruvarskih Čeha, ali ono se sve više povlači pred raznim vrstama finih domaćih poslastica. Od mesa se danas priprema prije svega »pečenica«; pripremanje pečenice, tj. mesa na ražnju daruvarski Česi preuzeli su od domaćeg stanovništva i ono je danas već sasvim nadomjestilo tradicionalnu češku svinjetinu, pečenu u peći ili u pećnici.⁹

⁴ U Ivanovu Selu u to su se ubrajali i konji (kobila, ždrijebac). U Lipovcu i Dežanovcu to se događa većinom na prvi dan Božića.

⁵ »Když přide ženská, tak to znamená, že budeme mít jalouku, když mužskej, tak bulka. Lonj nám přišla ženská, tak máme jalovičku. Marjánka, cěra, se zlobila, že se nesmí prodat, bulk se může, ale jalovička ně, tak je k chovu. Povídala sem: 'Přišla K... M..., taková šereda a ten dobytek je zrouna po ni.'« B. B., Doljani Usp. O. Reinsberg-Düringsfeld, op. cit., 547; F. V. Vykoukal, op. cit., 10.

⁶ »Ze by přišlo veliký neštěstí na dům, že by někdo zemřel.« K. A., Lipovac.

⁷ »Esi se mohlo pučovat? U nás na to nekoukali. Než za náma (= u okolním zaselcima — I. H.) na to koukali. Dyž sem byl na vojančině, šel sem na vlak domů. No a dyž tenkrát ty vlaky hodně nešly, no tak sem šel z Novský až do Pakráce. To je daleko, celý den sme šli do těch ráno do týhle doby večir a nikde sme nic nemohli koupit, nic zajíst, nikde nám nechtěl žádněj nic prodat na Stědrej den a tak sme byli hladoví jako psi.« F. J., Ivanovo Selo.

Usp. Jindřich Jindřich, *Chodsko*, Praha 1956, str. 94.

⁸ U Uljaniku smo zabilježili od Nijemca slovačkog podrijetla da se na Badnjak u gospodarstvu vrše razni poslovi (iako samo simbolično) koji dolaze u obzir u nastupajućoj gospodarskoj godini.

⁹ U Lipovcu se pripremaju tri zjedlice: jedna sa zrnjem (proso, pšenica, zob, kukuruz), druga sa sušenim voćem, a treća s orasima i lešnjacima.

J. Miličević, op. cit., 3.

S češkog terena usp. L. Niederle, op. cit., 786.

¹⁰ »Vánočka«, »štědrovka«, »štruce«, »houska« su izrazi zabilježeni i na daruvarskom području za ovo tipično češko božićno pecivo. Sva četiri naći ćemo i u Češkoj. »Vánočka« se priprema od slatkog tijesta i ima ove oblike: 1) tradicionalan, trokatni, koji je ispletan od 4, 3 i 2 struka, 2) svadbeni vijenac, 3) okrugli kolač, 4) zemička ispletana od tri struka. U Ivanovu Selu peku »štědrouky« u obliku zemičke, i to samo za stoku na prvi dan Božića ujutro.

¹¹ »Když se pečou na Stědrý den buchty, štruce a housky, udělá se jedna malá vánočka, velká asi jako dlaň pro každý dobytek, kolik jich je v chlivě. Potom se upečou větší vánočky, asi jako dvě dlaně. Těch se udělá tolik, kolik je dojníc. Ty vánočky se po Stědrém dnu usuší v chlebovce a potom se schovají na půdu. Když se dojnice otelí, rozmočí se vánočka do prvního nápoje pro ni. Jaký to má význam nevim, ale dělá se tak podnes.« K. A., Lipovac. Usp. J. Tomeš, op. cit., 170. M. Gavazzi, op. cit., II dio, str. 41—42, navodi da se u nekim krajevima (npr. Srijemu) peče specijalno pecivo za stoku, koje ima poseban oblik.

¹² »Pečenice« pripremaju i bjelovarski Česi. Česi u Ludinji kod Moslavine ne prave »pečenice«. O njoj se govori kao o »slavonskom« običaju. »Ve Slavonii zabiljou prase a celý prase upečou. My máme svinský pečený v troubě.« K. N., Ludina.

Kada kod daruvarskih Čeha nailazimo na Badnjak na običaj unošenja slame u kuću i prostiranja po podu ili stolu (Gornji Daruvar, Trojeglava, Golubinjak, Ivanovo Selo i dr.),¹⁰ radi se po svoj prilici o običaju preuzetom od domaćeg stanovništva. Etnografska literatura zabilježila je, doduše, i za stariji period u Češkoj¹¹ običaj unošenja slame u kuću, ali bez datacije, pa ne možemo znati da li je to bilo uobičajeno još u vrijeme odlaska kolonista u Slavoniju. Sami daruvarski Česi drže da je taj običaj preuzet od domaćeg stanovništva.¹²

Preko dana se održavao (a mjestimično se još održava) post, često vrlo strog. Pila se kava, jeo kruh, suhe »dolke«, kuhano sušeno voće, grah na ulju s crvenim lukom ili vrhnjem, mlijeko, jaja.¹³

Blagdansko veče počinje u sumrak, kada izađu prve zvijezde. U nekim kućama dobro paze da ne budu prvi u paljenju svjetla jer se vjeruje da će se u onoj kući u kojoj se svjetlo prvo upali zadržavati buhe,¹⁴ ili da će biti ogovaranja.¹⁵ U nekim mjestima najavljuje se početak blagdanske večeri pucanjem. To je opći običaj, čiji je izvorni smisao na daruvarskom području nejasan; nekad se to običavalo i u Češkoj.¹⁶ Uz paljenje prvih svjetala sjeda se za blagdanski stol.

Prije nego se sjedne, mora sve jelo biti pripremljeno na stolu jer u toku večeri gazdarica ne smije ustati »aby v příštím roce slepice do břeh seděly« (da iduće godine kokoške dobro sjede).¹⁷ Kako smo već spomenuli, u nekim češkim porodicama pod stolnjak se stavljala slama,

¹⁰ Iako je taj običaj prije ovog rata među daruvarskim Česima bio vrlo raširen, ne možemo reći da je opći.

¹¹ »Sláma se dřív dávala po celý seknci, teď už se dává jen trošku, aby to byla památka.« (Ivanovo Selo). »U nás se nedává sláma, voni sou tam v Pémii (= daruvarsko-označenje za Ivanovo Selo — I. H.) víc chorvatský.« (Lipovac). »U nás Čechů sme to moc nedělali, to u Chorvatů a Mažaru.« (Trojeglava). »My ně, to pravoslávci a šokčii.« (Trojeglava). Kod bjelovarskih Čeha bio je običaj donošenja slame više raširen. »Ještě než se setmělo, přinesla se do světnice sláma, která se rozprostřela po místnosti; ten, kdo jí přinesel, obvykle hospodář, říkal: »Dobrý večer, Pán Bůh vám dej tolik kuřátek, kolik máte slámek, tolik telátek, kolik máte slámek...« Š. F., Plavnica. Š. F. je govorio češki, ali većina bjelovarskih Čeha govori hrvatski.

¹² E. Schneeweis, op. cit., 119. Iz Moravske navodi primjere L. Niederle, op. cit., 407; A. Václavík, op. cit., 403.

¹³ Vidi bilješku broj 54; M. Gavazzi u citiranom radu, II dio, str. 20—24, tretira božićni običaj unošenja slame kao jedan od najznačajnijih hrvatskih božićnih tradicionalnih običaja.

¹⁴ Hrvati i Srbi održavali su stroži post nego Česi. Kod njih su bili isključeni mliječni proizvodi i jaja. »Ko pojede jaje, more i kokoš, ko pojede mlijeko, more i kravu.« Na stolu je toga dana bio i drugačiji kruh, bez masti, jer kruh koji su jeli prethodnih dana bio je »mastan kruh«. F. R., Hrvat, Dežanovac.

¹⁵ Brestovac, Ivanovo Selo.

¹⁶ Dežanovac. Usp.: L. Niederle, op. cit., 786; A. Václavík, op. cit., 405; J. Tomeš, op. cit., 171.

¹⁷ Usp.: A. Václavík, op. cit., 409; Jindřich Jindřich, op. cit., 95.

¹⁸ Paralelu tog običaja zabilježili smo kod Srba u Golubinjaku, gdje na prvi dan Božića u podne (kada se prvi put pošlje posta jede meso — bilj. I. H.), mora biti sve jelo na stolu »a dok neprojde voběd, žádněj nesmí vstát ani z kući vyjit ven«. S. Š., Srbin, Golubinjak. Usp. O. Reinsberg-Düringsfeld, op. cit., 549; F. Vykoukal, op. cit., 13. i d.

često u obliku križa, a ponekad i novac.⁶² Pod stolom su stajale zdjelice sa zrnjem i u kutu prostorije okićeno drveće. Na omotavanje stola lancem na daruvarskom području naišli smo samo kod hrvatskog stanovništva.⁶³ Na stolu treba da je jelo »ze všeho, co rodí grunt« (od svega što zemlja rađa) da bi ga bilo dovoljno za cijelu iduću godinu.⁶⁴ Od čeških tradicionalnih blagdanih jela na daruvarskom području zabilježili smo: suhe »dolke« ili »buhte« (punjene ili nepunjene), polivene vrućim mlijekom ili vodom i namočene u šećeru, maku ili medu, tzv. »medenjake« ili »pecivalke«;⁶⁵ »štedrovku«; »bžečku«, kompot od raskuhanog sušenog voća; »kubu«, jelo od gljiva i ječmene ili kukuruzne prekrupe; »svadbu«, ječmenu prekrupu s grahom; krupicu s medom; pogače (lepinje) s medom i češnjakom; »svitek« s medom.⁶⁶ Od preuzetih jela: kuhanu rakiju (kuhana rakija s kimom i šećerom; kuhana rakija s medom, tzv. »medena rakija«); posnu sarmu (kruh, žemice, prekrupa, ulje, biber, sol, paprika); grah s vrhnjem. Ribe i grah spadaju među jela koja se pojavljuju i u češkoj, i u hrvatskoj i u srpskoj kuhinji. Danas se ovog jelovnika drži samo dio starije generacije. Dok se Božić još i slavi, post se održava samo u nekim porodicama, a na blagdanskome stolu danas se pojavljuje već i meso.⁶⁷

Poslije večere se na Badnjak u većini čeških sela na daruvarskom području davala, a mjestimice se još i sad daje večera (»štědrého večera«) stoci,⁶⁸ bunaru i peći.⁶⁹ Negdje su tako radili, ili još i sad rade tek na prvi dan Božića ujutro, a u Lipovcu prije gozbe na badnje večer. Stoci se daje komad »vanočke«, »dolke«, jabuke, oraha uz riječi: »Nesem vám štědrovku (štědrého večera), abyste věděli, že se nám narodi Ježíšek«; »Já ti dám štědrého večera a ty mi dej mlíka.« Bunaru se govori:

⁶² »Aby bylo v příštím roce dostatek peněz.« M. S., I. S. Od radova s češkog terena usp.: O. Reinsberg-Düringsfeld, op. cit., 558; F. V. Vykoukal, op. cit., 15.

⁶³ M. Gavazzi, op. cit., II dio, str. 45—46. S češkog terena usp.: L. Niederle, op. cit., 786; *Československá vlastivěda*, dio III: *Lidová kultura*, Praha 1968, slovački dio, str. 574. (autor Emília Horváthová).

⁶⁴ Usp. *Československá vlastivěda*, citirani slovački dio, str. 574. U Doljanima je bila u toku večere na stolu zdjela sa žitaricama, koje su se poslije Božića spremile i kada se krava otelila, metnuli su joj to zrnje u piće (ista funkcija koju u Lipovcu imaju »vanočky« za krave vidi bilj. broj 52).

⁶⁵ Regionalni izraz iz sjeveroistočne Češke.

⁶⁶ Med, gljive, češnjak, grah, mak, kuhano voće pripadaju tipičnim obrednim jelima. Kod bjelovarskih Čeha porijeklom iz Moravske naišli smo na rezance s makom. Kod ovog jela ne možemo sa sigurnošću govoriti o češkoj provenijenciji, jer je uobičajeno i kod domaćeg stanovništva.

⁶⁷ »Teď sou večere bohatší, my máme pečenicu už ňákej rok a tak se jí k večeri pečence. Kde by jim to dalo pokoj, když se takový pěkný maso upeče. Koli-krát i pop říká, že to snad není takový, jako co de z huby ven. No a tečka jíme i maso, ale někdy sme dávali pozor, nechťeli sme se sádlem ani buchy, to sme si udělali schválně s olejem, s tym kupovaným.« A. F., Dežanovac.

⁶⁸ Usp. O. Reinsberg-Düringsfeld op. cit., 549. Od češkog materijala usp.: F. V. Vykoukal, op. cit., 15. Hrvati su stoci davali bolju hranu (otavu i sl.). »Dajte marvi jest, nech marva zna, da je božić.« F. R., Hrvat, Dežanovac. J. Miličević, op. cit., 100: »Na Badnjak i Božić domaćin je davao blagu bolje sijeno.« M. K. (informatorec je vjerojatno Čeh). Veliki Zdenci.

⁶⁹ »Abysme byli dobří hospodáři vod vohně.« Usp.: *Čsl. vlastivěda*, citirani slovački dio, str. 574.

»Nesem ti, studničko, štědrého večera, abys nám do roka vodičku dávala«; »Studničko, nesu ti štědrého večera, abys byla taky štědrá«; »Studničko, dej nám vody, my ti dáme štědrého večera.«⁷⁰

Stol je većinom ostajao nepospremljen. Mrvice su se ostavljale na stolu negdje do jutra, a na drugim mjestima, po uzoru na domaće stanovništvo, do »Mladenaca«, tj. do 28. prosinca. Dugo vrijeme čekanja na ponoćku ispunjavala su različita gatanja i predskazivanja. Na primjer, u Končanici se još danas poslije večere razdijeli jabuka na toliko djevojkina koliko je članova obitelji, »aby se do roka nikdo neztratil«. Ali već na tih vjerovanja pripada prošlosti. Danas bi se jedva mogla naći djevojka koja bi na Luciju pisala dvanaest listića s imenima jedanaest mladića — na način koji smo prije opisali. Ali još prije drugog svjetskog rata bilo je tih vjerovanja mnogo. Djevojke su stavljale u vrelu vodu knedle u kojima su bili papirići s imenima mladića; onaj čije je ime bilo napisano na papiriću u knedli koja je prva izronila bio je budući mladoženja.⁷¹ U sobu su se u naručaju unosile cjepanice i po neparnom ili parnom broju sudilo se da li će se djevojka iduće godine udati ili će ostati neudata.⁷² U Velikim Zdencima su djevojke razbijale na rijeci ili ribnjaku led i promatrale da li će vidjeti svjetlo (svadba) ili tamu. U Hercegovcu su stavljali pod četiri lončića dna okrenutoga gore novac, prsten, glinu i konac; poslije premještanja lončića svatko je izabrao po jedan lončić. Novac je značio bogatstvo, prsten — svadbu, glina — smrt, konac — siromaštvo.⁷³ Uobičajeno je bilo tresenje bazge⁷⁴ («Tresu, tresu bez, pověz, ty, mi pes, kde můj milý večerí dnes!), bacanje žlice prema vratima (po njenu položaju se sudilo što će se dogoditi iduće godine — da li će djevojka ostati kod kuće ili će otići).⁷⁵ U Velikim Zdencima su djevojke kucale na kokošinjac; ako se djevojci odzvaao pijetao, to je značilo da će se udati, ako kokoška — da će ostati neudata.⁷⁶ U Brestovcu su sa zatvorenim očima nabadali sušeno voće: kruške, jabuke, šljive i po tome što je tko nabo, sudilo se o njegovoj sudbini: kruška je značila mladića, šljiva udovu, jabuka djeverušu. Zatim se rezala jabuka (zvijezda — križ), razbijali su se orasi, a mladići su sjedali na stolicu prav-

⁷⁰ »Studno, studničko nesu ti štědrého večera, abys nám dobrou vodu dávala.« F. V. Vykoukal, op. cit., 16. Usp. i O. Reinsberg-Düringsfeld, op. cit., 549. M. Gavazzi, op. cit., II dio, str. 31, navodi: »Hladna voda, ja ti dajem dara a ti meni srećice i zdravlja.«

⁷¹ Usp. F. V. Vykoukal, op. cit., 18—19.

⁷² Usp. O. Reinsberg-Düringsfeld, op. cit., 574—575; L. Niederle, op. cit., 787.

⁷³ Podatak iz zapisa O. Sobotke s daruvarskog područja između dva svjetska rata. Od češke etnografske literature navodimo: O. Reinsberg-Düringsfeld, op. cit., 672; L. Niederle, op. cit., 787.

⁷⁴ Opće poznati običaj iz Češke. U Brestovcu su išli tresti prije večere: »Ale mně se to vyplnilo a vyplnilo, se to hodně, i moji učitelce, co byla u mě na zdravě a potom někýmu tady hochu. Tak se mu smáli a vopraudu zaštkal tam na Kaštelu pes a voženil se tam.« A. F., Dežanovac.

⁷⁵ »Naši babiće se to dycky vyplnilo, lzice jí směřovala k peci.« A. K., Brestovac.

⁷⁶ Građa O. Sobotke. Iz češke etnografske literature usp. O. Reinsberg-Düringsfeld, op. cit., 540.

ljenu od Lucijina dana da vide svoju izabranicu. Možda se neki od tih praznovjernih postupaka održavaju još i danas, ali, izgleda, više za zabavu nego s vjerovanjem u njihov stvarni učinak.

Time, uglavnom, završava intimni dio obiteljske proslave badnje večeri, ako u to još ne ubrojimo božićno drvce⁷ s darovima »lepšimi než na Mikuláše«, i počinje društveni dio u kojem je sudjelovao seoski kolektiv. Dolazili su koledari sa svojim koledama. Do dana današnjeg tako se običava još u Ivanovu Selu, gdje poslije večere, pred ponoćku, odrasli idu kao koledari. Taj običaj nije poznat s današnjeg češkog područja (teritorij Češke), gdje je do danas od božićnog koledanja sačuvana samo oslabljena dječja stjepanjska koleda.⁸ Zitelji Ivanova Sela u svojim večernjim ophodima pjevaju hrvatske i češke koleda, od kojih navodimo dvije, zapisane 1967. godine:

- 1) Hej, novino převeselá, poslyšte, křestani milí
narodil se Kristus Pán nebe zemí slavnej Pán.
Narodil se o půlnoci, tem Mesiáš všeradosti,
koho sme si žádali, toho sme se doškali.
Bůh leží v milejch jesličkách
ovinutej v plínčičkách,
leží mezi hovádky, položenej vod matky.
Matička mu prozpěvuje,
usní, dětátko rozmilé,
usní, dětátko milý můj Ježíšku spanilý!
Josef celej starostlivý vodí dětátko rozmilý,
pospíchá voheň dělat, o kašičku se starat.
Sem, děvčátka, poběhníte, mličko, krupičku poneste,
budem vařit kašičku rozmilému Ježíšku.
Anička nesla rendlíček, na cestě rozbila šecek,
Majdalenka se smála, krupičku rozsykala.
Tu za ní de bis muzikou, v hubě nese harfu velkou,
pospíchá s ní k Betlému, nechce zahrát žádnému.
- 2) Pochválen buď, Ježíš Kristus, milý Matěji,
až na věky, kam pospícháš, bratře Andřeji?
Já do Betléma běžím, co se tam stalo nevim,
jenom prosím tebe mírně, něco ti povím.
Naše hoši koně páslí blízko Betléma,
velká jasnost o půlnoci jako den byla,
andělský zpěv slyšeli, do Betléma běželi,

⁷ Na daruvarskom području nema četinará. Zato su se često kao božićno drvce ukrašavali grmovi ili njihove grančice, npr. »zimzelen«, koji ne gubi lišće. Miličević u svojoj rukopisnoj zbirci spominje »bor!« U Ludinj su nam govorili o jeli.

⁸ L. Niederle, op. cit., 788.

⁹ Veoma su srodne neke božićne pjesme iz starih hrvatskih kajkavskih pjesmarica, na primjer iz pjesmarice J. Lehpanera iz god. 1796. (objavila O. Šojat u časopisu »Kaj«, Zagreb, 1970, br. 12, str. 34—36), kao i pjesma iz Hrašćine (»Kaj«, 1970, br. 10, str. 22—23). Napokon, Vatroslav Jagić zapamtio je iz svoga djetinjstva u Varaždinu adekvatnu pjesmu što su je dječaci pjevali noseći »jaslice« od kuće do kuće (dakle u »betlehemarskom« običaju), a fragmenti teksta glase:

Antonec pospanec naj duže ne spi,
za osla za vola naj sena skerbi...
Ti Jana, daj lana, ti Dora, purana,
to malomu, malomu Ježušu bu.

(V. Jagić, *Spomeni mojega života*, I, Beograd, 1930, str. 7). (Podatke navedene u ovoj bilješci priopćila M. Bošković-Stulli.)

že se narodil Mesiáš pravdu mluvili.
 Nechoďme tam, jako blázni, bratře Ondřeji,
 abysme tam přišli prázdní, když nic nemajíc,
 pudem pro kamarádi, nabereš s sebou dary,
 až toho trochu shledáme, aždem spěšněji.
 Anička pana rychtáře smetany trošku
 a Anežka sedláková másla v hrníčku,
 Mária kramářova cukrkandl, fíky dá
 a Mária šenkýřova pivo, víno dá.
 Anastázie Kupšová másla žemličku
 a Anežka sedláková máslo v hrníčku,
 Baruška fezníková jitrničku zachová,
 Rozárka oheň rozfouká a ji udělá.
 Evička z hervábnejch pentlí povijánek dá,
 Evička kartounek šila, podušky chystá,
 Verunka to vypere, Liduška to ušije,
 jen hezky, brzy, pospěšte nebo zima je.
 Františka, čera truhláře, kolíbku nese,
 Dorotka teplou košilkou taky přinese,
 a Helenka punčošky, Ludmila karkuličky,
 ostatní šucky pospěšte, ať už dem brzy.
 My, bratři, štelujme, budeme hrát,
 kdepak sou ti malí hoši, budou zpívati,
 Franto, pískej kládynt, Ondřeji vem valdhorny,
 Tadeáš polní trouby a
 Rychle dudy já nafoukám, ať hodně křičí,
 u jesliček tam muzika, ať je potěší,
 a hrajme již vesele, ať Ježíšek spát bude,
 matička kolbat bude, lžebzné usne.
 Ježíšku, králi nebeský, k tobě voláme,
 úděl svatého pokoje tebe žádáme,
 pro tvou bídu, trápení, úděl svatý na zemi,
 úděl svatého pokoje na naši zemi.⁷⁹

Prije ponočí daruvarski se Česi, ukoliko još slave Božić na stari način, spremaju zajedno s ostalim stanovništvom katoličke vjere na ponočku. Pri odlasku u crkvu obično se ostavlja upaljeno svjetlo i u peći se ne gasi vatra,⁷⁹ »ať Ježíška dočká světlo a ať má teplo!«. U prošlosti se poslije povratka iz crkve odmah išlo na spavanje.⁸⁰ Ali već mnogo prije drugog svjetskog rata na daruvarskom se području, i kod Hrvata i kod Čeha, uvriježilo običaj da se poslije povratka iz crkve daje druga večera: već spomenuta »pečenica«,⁸¹ hladetina, dimljeno meso, kuhana šunka, pečena guska. Tamo gdje još i danas poste, to je prvo mesno jelo poslije dugog posta.⁸²

⁷⁹ M. Gavazzi, op. cit., 15.

⁸⁰ »Když se šlo z půlnoční, nesmělo se s nikým promluvit. Když se přišlo domů, umylo se ve studni, nesmělo se otřít a muselo se jít hned spát. Co se tu noc zdá, to se vyplní.« M. K., Brestovac.

⁸¹ M. Gavazzi, op. cit., II dio, str. 36, spominje hladetinu i božićnu pečenku, poréd specijalnih vrsta kruha, kao božićno jelo.

⁸² Srbi koji slave Božić još nj danas ne jedu meso na Badnji dan. Prvo mesno jelo jede se na prvi dan Božića u podne, poslije povratka iz crkve. Kažu da su Srbi za razliku od Čeha i Hrvata održavali mnogo stroži post. Zato je kod njih brz prilaz od posnih jela na svečana u nekim slučajevima štetio zdravlju. »Když přicházel jejich božić, to už sme si mezi Čechy říkali, kerej zas po Božići zemře. Voni sedum neděl postili a potom najednou se najedli studený pečenice, hodně mastný a na to se napili a za tři dny už někomu z nich zvonili. To dycky naše Češi říkali: 'Kerej pak bude zas?' Veštinou to jednoho až dva vodplavilo.« F. K., Brestovac.

Prvi dan Božića se i kod Čeha, i kod Hrvata i kod Srba¹¹ proslavlja u obiteljskom krugu. Tko nije dao stoci »vejslužku«¹² na Badnjak, učinit će to sada. Toga dana se također donosila »vejslužka«¹³ vočkama, ukoliko to nisu učinili na badnje večere: komadići »vanočke«, lupine od jabuka, ljuške od oraha i ostale mrvice s prazničkog stola. Ova »vejslužka«¹⁴ imala je istu funkciju kao i vješanje slame na vočke.¹⁵ Običaj »polazníka«, koji je na daruvarskom području kod domaćeg stanovništva vrlo dobro poznat, kod Čeha nismo zabilježili.¹⁶ Tek na drugi dan božićnih blagdana, na Stjepanje, počinje pravo blagdansko veselje. To je dan stjepanjske koleda,¹⁷ porodičnih i prijateljskih posjeta, plesova,¹⁸ a kod daruvarskih Čeha i amaterskih kazališnih predstava.

Ujutro idu mali koledari sa svojom koledom:

1) Koleda, koleda, Stěpáne,
co to neseš ve džbáně
nesu, nesu koledu,
upad sem s ni na ledu,
psi se na mě sběhli,
koledu mně snědli,
co mám smutný dělati,
musím jinou hledati. | 2) Já sem malý koledníček,
přišel sem si pro troniček,
troniček mi dejte,
nic se mně nesmějte.
Troniček mi dali,
přece se mně smáli. |
|---|---|

Druga varijanta:

(jesi se mně budete smát,
musíte mi vaši čěru dát)

Treća varijanta:

(esli mi ho nedáte,
vaši čěru nevđáte,
bude v koutku sedět

a škaredě hledět,
bude dělat bububu).

Male djevojčice kažu:

3) Já sem malá panenka
nesu vám novinku,
co se stalo v Betlémě
za tu malou chvílku,
narodil se Ježíšek,
posílá mě k vám,
že mi dáte koledu,
šak já mu ji dám, | nenechte mě, vodbyťte mě,
nenechte mě stāt,
já musím jít do Betléma
dítě kolěbat.
To dítě je bohatý,
voňo vám to zaplatí,
štěstí, zdraví, mnoholetí
vinšuju vám na věky. |
|--|---|

Poslije podne idu koledovati i odrasli. Njihove koleda su svjetovnog karaktera, često s lascivnim elementima.

1) Koleda, koleda, Stěpáne,
strejček tetičku přetáhne,
dobře, strejčku, dobře tak,
měla tetě poslouchat.	4) Koleda, koleda, dědku,
vem na bábu štětku,
podrbej ji záda,
vona bude ráda,
podrbej ji kožišek,
vona ti dá vorříšek!
2) Koleda, koleda, mladej pán
nemá ženu, lihá sám,
dáte li mu koledu,
já mu ženu přivedu.	5) Koleda, koleda, Stěpáne,
že strejce tetku přetáhne,
brávo, brávo tetce,
žě neposlouchala strejce,
3) Koleda, koleda voknem ven
dej vám Pán Bůh dobrej den	

da ho tetka poslušala,
biti by nedostala.

strejček tetičku vohledá,
našel ji dolíček,
strčil ji tam kolíček.

6) Koleda, Štěpáne, koleda,

27. *prosinca, na dan Ivana Krstitelja*, »na Ivanje« Hrvati posvećuju vino. S češkog terena imamo vijesti (Reinsberg-Düringsfeld, Václavík) da je posvećivanje vina u Češkoj padalo na taj isti dan.⁸⁷ Ali daruvarski Česi, ukoliko ovaj običaj održavaju, preuzeli su ga od domaćeg stanovništva, jer u češkim krajevima iz kojih je većina došla nije se gajila vinova loza.⁸⁸

28. *prosinac, tzv. »Mladenci«*, kako svi na daruvarskom području nazivaju taj dan, poznati su iz hrvatskih običaja.⁸⁹ Toga se dana po voćkama vješala slama (taj običaj polako nestaje) koja je bila od Božića prostrta po kući. Osim toga je bilo — a mjestimično je još i sada — rašireno »šibanje«. Taj običaj, čija je suština kontagiozna magija, bio je u prošlosti održavan i u Češkoj⁹⁰ i na susjednom njemačkom govornom području.⁹¹ Ali kad se ovo »šibanje« uobičajilo kod daruvarskih Čeha, a možda se još i sad običava (više iz šale, navike, nego što bi vjerovali u njegov učinak), preuzeto je od domaćeg stanovništva, jer taj običaj, u obliku u kojem je zabilježen na daruvarskom području, nije poznat iz nekadašnje Češke.⁹²

Na *Silvestrovo* se u češkim selima obično priređuju kazališne predstave i plesne zabave. Repertoar je veseo, u skladu sa silvestrovskim raspoloženjem.⁹³ Silvestrovske plesove (»stancovački«) priređuju obično ili vatrogasci ili »Česká Beseda« (Češka besjeda). Zabava većinom traje dugo u noć, a na mnogim se mjestima još održava običaj da glazbenici

⁸⁷ »Prvog dana Božića ne idu drugima u posjetu ...« J. Miličević, rukopisna zbirka, str. 5, M. C., Uljanik.

⁸⁸ »Vejslužka« je obično naziv za jela koja dobivaju gosti kao poklon pri odlasku kući poslije raznih svečanosti, kao što je proštenje, svadba, kolinje.

⁸⁹ U češkoj etnografskoj literaturi spominje se da se na Badnjak vezuju voćke i pozivaju na večeru.

⁹⁰ »Polaznike« možemo naći na češkom teritoriju u oblasti istočne Moravske (Valašsko, Tješinsko), koja je zapadna granica te pojave. Josef Tomeš, *Několik poznámek k interetnickým vztahům ve výročních obyčejích na moravsko-slovenském pomezí*, »Národopisně informace«, III, Bratislava 1970, str. 30.

⁹¹ »Na Stjepandan ujutro išla su selom češka djeca. To su bili 'kolednici' i čestitali su Božić pjesmom *Koledo, koledo Štěpáne*... Toga dana su se prijatelji i susjedi posjećivali.« J. Miličević, rukopisna zbirka, str. 5, informator M. C., Uljanik.

⁹² »Drugi dan Božića se kod crkve igra kolo i prijatelji i susjedi međusobno se posjećuju.« J. Miličević, rukopisna zbirka, str. 44, informator M. O., Uljanik.

⁹³ O. Reinsberg-Düringsfeld, op. cit., 597—598; A. Václavík, op. cit., 405.

⁹⁴ Ukoliko nisu potjecali iz Mělníka (oko 40 km od Praga) ili iz južne Moravske.

⁹⁵ M. Gavazzi, op. cit., II dio, str. 58—59; E. Schneeweis, op. cit., 123.

⁹⁶ O. Reinsberg-Düringsfeld, op. cit., 598—599.

⁹⁷ R. Beitt, op. cit., 778.

⁹⁸ Usp. O. Reinsberg-Düringsfeld, op. cit., 559; *Csl. vlastivěda*, citirani rad, češki dio, str. 240, (autor František Vančík). Blíže hrvatskom obliku tog običaja je slovačko »mládenkovanie«; vidi: C. Zibrt, *Hoj, ty, Štědrý večere*, Praha 1910, str. 49.

⁹⁹ Npr. u Dežanovcu pjevaju kuplete o tome kako Stara godina priča Novoj, što se prošle godine dogodilo u selu.

ravno sa zabave idu čestitati Novu godinu.* Na Novu godinu poslije podne u mjesnoj gostionici ili u dvorani »Češke besjede« svira se novo-godišnja glazba.

Uz 6. siječanj, blagdan Sveta tri kralja, bili su kod daruvarskih Čeha povezani: 1) ophodi s igrama, 2) posvećivanje vode. Ophode s igrama na dan Sveta tri kralja, koji nisu zabilježeni kod srpskog pučanstva, običavala su izvoditi češka i hrvatska djeca (dječaci u školskoj dobi) u duhu svoje narodne tradicije, s češkim, odnosno hrvatskim tekstom.⁹⁷ Po saopćenju informatora u ophodima na Sveta tri kralja kod Čeha su sudjelovala djeca iz siromašnijih porodica; imućniji su to smatrali pro-sjačenjem. Igre su na daruvarskom području nestale poslije drugog svjetskog rata. Na to su imale utjecaja i službene zabrane.⁹⁸

Razlika u ceremonijalu posvećivanja vode kod Hrvata i Čeha, s jedne, i kod Srba, s druge strane, uvjetovana je razlikom u vjeri.⁹⁹ Katolički ceremonijal koji poznajemo iz Češke jednostavniji je i vrši se u crkvi, iz koje vjernici odnose »trikraljevsku« (»třikrálovou«) vodu u svoje kuće. Ali njena upotreba u domaćinstvu i u gospodarstvu podjednaka je bez obzira na vjeru ili nacionalnost. Još danas ćemo naći u mnogim češkim domaćinstvima na daruvarskom području bocu s posvećenom »trikraljevskom« vodom (posvećivanje kuće, zrnja, stočne hrane; smrt).¹⁰⁰

⁹⁷ »Štastný a veselý nový rok a hodně zdraví!«; »Zdrav i živ bio!«; usp. Č. Zíbrt, *Staročeské výroční obyčeje*, Praha 1887, str. 7. i d.

⁹⁸ Češka djeca su recitirala poznati tekst:

»My tři králové, my deme k vám,
šťěstí, zdraví, vinšujem vám,
šťěstí, zdraví, dlouhá léta,
my sme k vám přišli zdaleka ...

Usp. K. J. Erben, *Prstonárodní české písně a říkadla*, Praha 1886, str. 53—54. U Hercegovcu smo zapisali dio deformiranog hrvatskog teksta:

»O, sveta tri kralja,
mj molimo vas,
komu ste dali, darujte i nam,
sretna-li, zvezdica osvetlila nas,
... bjelica (?), porodila nas ...«

J. Miličević u svojoj rukopisnoj zbirci opisuje »kraljeve« i »zvjezdare« (str. 56. i 68), ali ne navodi tekst. U vezi s danom sv. tri kralja, odnosno s njegovim predvečerjem, Miličević navodi neke praznovjerne postupke prognostičkog i ljubavnog karaktera, kakve su zabilježeni i u starijoj literaturi s češkog teritorija (usp. O. Reinsberg-Düringsfeld, op. cit., 12. i 13).

⁹⁹ J. Miličević, op. cit., 56, A. B. M., Tomašica.

¹⁰⁰ Kod katolika se posvećivanje vode u predvečerje ili na blagdan vrši u crkvi, kod pravoslavnih na sam blagdan (na dan praznika) vanj kod tekuće vode.

¹⁰¹ »Třikrálová voda se donesla domů a užívala se k různým účelům. Dávala se dobytku do nápoje, když někdo šel, aby ho někdo neufl... Pravoslavný, voni to dovedou. Poptávám se ženskejch. Ta řekne, dejte jí sedmej květ na chleba, ta řekne sůl a svěcenou vodu. Dám vše a nic nepomáhá. A když se prvně voteli, taky se ta voda posvěti.« B. B., Doljani.

Poslije Svijećnice («Hromnica») (2. II),¹⁰⁰ blagdana sv. Blaža (3. II)¹⁰¹ i sv. Matije (24. II)¹⁰² dolazi do kulminacije pokladnog razdoblja, koje daruvarski Česi zovu »vostatki«.¹⁰³

Poklade, doduše, počinju odmah poslije Božića, ali narodna je tradicija usredotočila te običaje pretežno na posljedna tri dana ovog dugog razdoblja, kada obilaze povorke maškará.

Pokladne povorke kod daruvarskih Čeha spadale su u značajne kolektivne običajne priredbe. Češki su kolonisti održavali povorke samostalno, neovisno o maškarama domaćeg stanovništva.¹⁰⁴ Tek je u posljednje vrijeme u nekim naseljima došlo do zajedničkih povorki Čeha i Hrvata, kojima su inicijatori bili Česi. Na redovitu organizaciju priredaba svake godine i na bogatstvo čeških povorki velik utjecaj imala su njihova udruženja, štampa i mjesna češka inteligencija. Poslije drugog svjetskog rata jugoslavenske su vlasti ograničavale održavanje poklad-

¹⁰⁰ Na Svijećnicu donose Hrvati i Česi katoličke vjere (isto kao nekad u Češkoj) u crkvu svijeće na posvećivanje, koje poslije, u toku godine upotrebljavaju u slučaju oluje, bolesti ili smrti.

¹⁰¹ Na dan sv. Blaža se na daruvarskom području posvećuju u katoličkim crkvama jabuke, koje se poslije jedu kao zaštita protiv bolova u grlu (usp. Schneeweis, op. cit., 126). Protiv bolova u grlu posvećuje toga dana svećenik grlo s dvije ukrštene svijeće. (O. Reinsberg-Düringsfeld, op. cit., 42; M. Gavazzi, op. cit., II dio, str. 86).

¹⁰² Blagdan sv. Matije pada u vrijeme poklada ili poslije njih, već prema tome u koje dane to pokretno razdoblje određene godine pada. U Ivanovu Selu zabilježili smo zanimljiv običaj, koji se danas više ne održava, ali još postoji u živom sjećanju informatora. Toga dana su, navodno, ljudi išli u vrtu od šljive do šljive s riječima: »Dnes je svatýho Matéje, jeden druhýho neseme«, a pri tom su se uzajamno nosili na leđima. Ovo vjerovanje imalo je osigurati urod šljiva u idućoj godini. F. S., I. S.

¹⁰³ Česi na daruvarskom području do danas upotrebljavaju naziv »vostatky« u značenju poklade, kao sinonim za poklade, premda su se prvobitno time označavala samo posljednja tri dana. U požeškom su kraju Česi preuzeli domaći naziv poklade, a bjelovarski Česi govore »fašinjak« (teško je znati jesu li taj naziv preuzeli od domaćeg pučanstva, jer većina bjelovarskih Čeha potječe iz Moravske, gdje je uobičajen naziv »fašínk«).

¹⁰⁴ Ostavimo li po strani razno vrijeme održavanja pokladnih povorki kod katolika i pravoslavnih, imamo iz naših terenskih istraživanja vijesti da su Srbi imali svoje vlastite pokladne maskirane povorke, ali one se nisu održavale redovito. »Srbové měli taky svoje maškary, ale nechodili pravidelně, jen vobčas, ne obavezno každej rok; my Češi sme dělali průvody každej rok. Už zdaleka sme přivrhovali kerej pude, volali sme. Srbové to měli tak jednou za 5—6 let. Měli jiný maškary (naglašeno po nama — I. H.), ale naposledy to kopirovali vod nás. Tetka už hodně roků maškary nemaj.« T. V., Gornji Daruvar. »Maškarní průvody drželi Češi, chodili po Doljanech, Šibovci; Srbové nechodili, teprve v poslední době se přidávali.« B. B., Doljani. Iz Dežanovca imamo navod da Hrvati ranije nisu održavali povorke. »Češi vostatky drželi, to se voni Chorvati pak přidávali, nejdříve se chodili jen divat a pak taky chodili.« J. D., Daruvar. J. Miličević u svojoj rukopisnoj zbirci navodi: »U maskiranju nije bilo razlike između Čeha i Hrvata a i pravoslavci su se maskirali skupa sa ostalima.« M. K., Veliki Zdenci. Zvonko Lovrenčević iz Bjelovara nasuprot tome navodi da su pokladne povorke domaćeg stanovništva bile drugačije nego kod čeških kolonista. Osim različitih maski razlikovale su se povorke domaćeg stanovništva i time što nisu ulazile (istakla — I. H.) u kuće, već su samo prolazile kroz selo.

nih povorki.¹⁰⁰ To je bio uzrok da su u nizu sela daruvarskog područja pokladne povorke već nestale ili se održavaju neredovito (Gornji Daruvar, Brestovac), ili su postale samo zabava za djecu (Lipovac, Trojeglava), iako je odnos službenih organa prema njima danas tolerantan. Međutim, postoje sela, kao što je Ivanovo Selo, Končanica, Dežanovac, u kojima se povorke i dalje priređuju. Pokušat ćemo na osnovu dobivenih informacija rekonstruirati kako su izgledale (ili izgledaju) češke pokladne povorke na daruvarskom području.

Češke pokladne povorke na daruvarskom području priređivali su isprva momci,¹⁰¹ a u posljednje vrijeme neke mjesne organizacije, većinom vatrogasci. Povorka, i cijela proslava, tako je dobila organiziran karakter, a financijski efekt bio je također znatan.¹⁰²

Pripremanje maski za povorku bio je posao djevojaka i žena.¹⁰³ Od maski se moglo (a mjestimice se još uvijek može) u češkim povorkama naći: 1) tradicionalne maske poznate iz Češke, koje su bile u povorci svake godine — kao: »laufr«, »strakapoun«, mladoženja s nevjestom, gospođe, plesači, Židovi, Cigani, djed s babom, Turčin, medvjed, konj¹⁰⁴ i dr.¹⁰⁵; 2) maske mjesne provenijencije što prikazuju tamošnje seoske ili gradske tipove, koje su postale trajni sastavni dio tih povorki: »Li-

¹⁰⁰ Prema nekim informatorima radilo se o isključivim zabranama, po drugima samo o ograničenjima koja su bila uvjetovana time što je bilo potrebno tražiti od vlasti dozvolu za organiziranje maskiranih povorki s popisom maski i brojem maskara. »Muselo se hlásit na úřadě, kdo za jakou masku jde.« K. S., Heccegovac. »Prije rata ih je bilo mnogo, poslije rata je bilo zabranjivano a unazad par godina je opet slobodnije.« J. Miličević, rukopisna zbirka, str. 57, A. B. M., Tomašica.

¹⁰¹ Kao nekoć u Češkoj. Usp. Č. Zibrť, *Masopust držitne*, Praha 1910, str. 75; K. V. Adámek, *Lid na Hlinecku*, Praha 1900, str. 106.

»Masopustní průvody, to byli šecko mladi, to nebyli voženění, ale dyž pochovávali bakuse, većinou to byli starí.« I. V., Gornji Daruvar. »Sve su to bili sami muškarcj ... Miličević, rukopisna zbirka, str. 57. Maskirane povorke idu u Gornjem Daruvaru i danas. »Maškarni průvody chodí v Horním Daruvaru dodnes, rozdíl je jen v tom, že dříve dělala průvod chasa, hoši, a dnes je zomu opačně, průvod dělají ženy.« I. V., Gornji Daruvar.

Bilješka: Kao razlog zbog kojeg je došlo do promjene navodi se da su u vrijeme zabrane priređivanja pokladnih povorki žene preuzele glavnu inicijativu u njihovu organiziranju jer kao domaćice nisu mogle biti kažnjavane.

¹⁰² »Od ukućana su maskare dobijale novac, no nisu ga dijelile, nego je svatko zadržao za sebe.« J. Miličević, op. cit., 118, C. R., Srbín, Grubišno Polje.

¹⁰³ U Končanici su se za to maskiranje momci djevojkama oduživali na poseban način.

¹⁰⁴ Posebnu vrstu maski zabilježili smo u Brestovcu, gdje je prema saopćenju informatora gornji kraj sela, češki, pripremao svoju povorku, a donji, s etnički pomiješanim stanovništvom, opet svoju. Dominanta češke povorke je bila, kako kažu, »perga«, maska krave. Kad smo postavili pitanje što podrazumijevaju pod nazivom »perga«, dobili smo odgovor da je »perga« hrvatsko odnosno srpsko ime za kravu. Međutim, i oblik maske i naziv mogu se usporediti s »perhtom«, osobitom maskom božićnih i pokladnih povorki iz južne Češke (a i širega terena na kojemu se govori njemački, ili je postojao njemački utjecaj). Ali »perhtia« predstavlja kobilu, dok »perga« predstavlja kravu. Razlog za ovu zamjenu mogla bi možda biti likovna stilizacija. Međutim, ni u jednom češkom naselju na daruvarskom području nismo naišli na »pergu«.

¹⁰⁵ Većina tih maski uobičajena je u pokladnim povorkama srednjoevropskog područja.

čanin«, koritar i njegova žena, lugar, fotograf, liječnik, električar, baba i sl.;¹⁰² 3) maske prema individualnoj zamisli, fantaziji priređivača povorki, koji su nastojali da pruže reprezentativan izbor maski¹⁰³ ili da naglase političku aktualnost. Međutim, te su maske bile samo privremene, nisu postale trajni sastav pokladnih povorki.¹⁰⁴

U nekim češkim selima na daruvarskom području (Ivanovo Selo, Brestovac, Končanica) bile su pokladne povorke podijeljene na dva dijela: na prednji, bolji, i stražnji, gori, koje su Daruvarčani nazivali: 1) »gospoda« ili »armija«, 2) »trhani« ili »pozadina« (derani). Sa sličnom podjelom možemo se sresti i u češkoj etnografskoj literaturi.¹⁰⁵ »Armiji« (gospodi) pripadali su: »laufr«, »strakapoun«, gospode, plesači, Turčin, Turkinja; »trhanima« (pozadini): Cigani, Židovi, koritari i sl.

Odjeća pojedinih maski bila je određena tradicijom za svaku masku. Tako je, npr., »laufr« bio obučen u bijelo, s našivenim vrpčama i drugim ukrasima, s visokom šiljastom kapom i bičem u ruci; Turčin u crvene hlače i u plavu bluzu (ili je bio sav u crvenom), s fesom na glavi i sabljom u ruci; koritar u širokim bijelim hlačama s kapom od zečjeg krzna, a u ruci je imao sjekiru i kuhaču; njegova je žena¹⁰⁶ također bila u bijelom, s nacvama za miješanje kruha u ruci; »Ličanin«¹⁰⁷ je čitav bio u plavom, s malom krznenom kapom ovijenom ružmarinom, sa štapom i lancem, na kojem je vodio »medvjeda« — muškarca obučenog u okrenuti kožuh; plesači su bili u crvenim hlačama i crvenim bluzama, sa šarenom maramom oko vrata i sa šeširom na glavi i sl.

Uz odjeću postojali su i rekviziti, koji su često pokazivali i funkciju pojedinih maski u povorci: Ciganke su gatale iz karata, dimnjačari s ljestvama i četkom »čistili« su dimnjake¹⁰⁸ i pećnice, liječnik sa štrcaljkom propisivao je recepte, Židovi s košaricom »prodavali« su gospodaru razne stvari koje su prije toga uzeli iz kuće¹⁰⁹ (djeca su na njih vikala: »Žide, Žide, čert pro tebe zitra přide.«) itd.¹¹⁰ U povorci se pojav-

¹⁰² »Baba« u hrvatskoj narodnoj nošnji, s košaricom u ruci, u kojoj je imala figuricu djeteta i u pelene zabodene pribadače, da joj dijete nitko ne ukrade. A. K., Brestovac.

J. Miličević je zabilježio u srpskoj pokladnoj povorci »Pěmicu« (u češkoj nošnji). Rukopisna zbirka, str. 130, M. S. i I. V., Batinjani.

¹⁰³ »... ale dyž jednou Sýkora udělal průvod, to vám byla krása, jě, jě, ten náš učitel českej, pravej, co byl z Cech, to byl člověk! To toho bylo, všelijaký zvířata...« A. S., Hercegovac.

N. Bonifačić Rožin prilikom usmene konsultacije u Zagrebu 1969. godine od čeških maski u pokladnoj povorci navodi: žabe, orangutane, krokodile.

¹⁰⁴ Miličević u svojoj rukopisnoj zbirci navodi ove maskare pokladnih povorki kod domaćeg stanovništva: kovač, medvjed, Ciganka, vila, krojač, vrag, mlada, đuvegija, lugar, baba, djedo, dimnjačar (str. 118, 130, i 131). C. R., Grubišno Polje, i M. S. i I. V., Batinjani.

¹⁰⁵ Usp. K. V. Adámek, op. cit., 107; C. Zibrť, *Masopust držime*, Praha 1910, str. 77, 78, 88.

¹⁰⁶ »Koritari su bili Cigani, prljavi, namazani čadom.«

Miličević, rukopisna zbirka, str. 57, A. B. M., Tomašica.

¹⁰⁷ »Ličan? To je jako jedna nacije tady...« M. Z., Končanica.

¹⁰⁸ Usp. C. Zibrť, *Masopust držime*, Praha 1910, str. 88.

¹⁰⁹ Usp. C. Zibrť, *Masopust držime*, Praha 1910, str. 88.

¹¹⁰ Usp. K. V. Adámek, op. cit., 108.

ljivao i mlin za mljevenje starih baba — da postanu mlade (Dežanovac),¹²¹ točak od kola na kojem su sjedile okrenute jedna prema drugoj figurine djeda i babe a u vožnji su se okretale kao da zajedno plešu.¹²²

Maškare, koje je u češkim povorkama vodio »laufr«,¹²³ prolazile su uz muziku kroz cijelo selo i zaustavljale se u svakoj kući. Prvi je ulazio u kuću »laufr«, koji je pitao gospodara mogu li ući: »Pantátó a panímámo, príšel sem vás poprosit, esli pustíte moji armádu dovnitř!«, ili: »Pantátó a panímámo, pustíte maškarádi?«¹²⁴, »Pantátó a panímámo, jsem z daleké ciziny, přijmete moji družinu, aby si odpočinula.« Obično ih nigdje nisu odbili, dapače dočekivali su povorku čašćenjem. Poslije potvrdnog odgovora »laufr« bi izašao van praskajući bičem u znak da maškare mogu ući. Ako je povorka bila podijeljena na dva dijela, mogla je ući samo »armija« (gospoda). Muzikanti su zaszvirali za ples, plesač je pozvao domaćicu, gospođa domaćina, i svi su zaplesali. Maškare su bile ponuđene krafnama i pićem, a na kraju, poslije završetka čitave ceremonije, domaćin bi stavio u kasu novac (čak i 1000 starih dinara). Osim toga, maškare su u nekim selima odnosile sa sobom jelo i piće. Sastavni dio šalá maškará bilo je prikazivanje raznih domaćih poslova, čišćenje dimnjaka, razbacivanje čađe. Maškare koje nisu smjele ući zabavljale su se na dvorištu na svoj način: »skupljale« su jaja, »promjeravale« su drva spremljena na dvorištu, medvjed je plesao,¹²⁵ a domaćica je nastojala da iščupa iz medvjeda nekoliko dlaka, koje je kasnije, na proljeće, stavljala pod gusku, »aby dobře seděly«¹²⁶.

Nakon prolaska selom maškare bi se skupile u gostionici, gdje se održavao maskirani ples.¹²⁷ Prilikom pokladnog plesa (»ostatková« bala) bio je kod Čeha na daruvarskom području običaj da se skače vrlo visoko — da urodi visok lan, ili velik krumpir, ili bundeve (»sirače«).¹²⁸ Skakati

¹²¹ S češkog terena imamo vijesti npr. iz Chodska, Usp. R. Beitl, op. cit., 191.

Prilikom konsultacije s N. Bonifačićem Rožinom saznala sam da kod Hrvata nema »mlina«.

¹²² Usp. Č. Zíbrt, *Masopust držíme*, Praha 1910, str. 64. Prema N. Bonifačiću Rožinu kod Hrvata ga nema.

¹²³ J. Milićević navodi iz Batinjana: »vođa maškara je Turčin sa sabljom ili kosom ... Turčin vodi maškare i pita dozvolu za ulazak u dvorište i kuću.« Rukopisna zbirka, str. 130, M. S. i I. V., Batinjani.

¹²⁴ Gotovo jednak opis navodi K. V. Adámek, op. cit., 106.

¹²⁵ Milićević navodi iz Tomašice od domaćeg stanovništva: »Onda Cigani gone medvjeda da izvodi različite šale. Traže da pokaže kako mlada spava s mužem, on legne i dignu sve četiri noge uvis.« Rukopisna zbirka, str. 57, A. B. M., Tomašice.

¹²⁶ Usp. O. Reinsberg-Düringsfeld, op. cit., 51, Č. Zíbrt, *Masopust držíme*, Praha 1910, str. 92. i 93.

¹²⁷ U Končanici je običaj da te večeri mladići počaste djevojke za to što su ih ujutro oblačile. »Pri zabavi htějí chlápci dát děvčatům uctu, že je voni ráno voblikaj, strojejí, zdobejí, šňůrkujou, tak voni zas večír tak kolem 10 hodiny tančí s nima a dávaj je za stůl a nesmějí votamtud vstát, dokud je chlápci zase nevtancujou. Dávaj jim napít a sedějí s nima asi hodinu a pak začne muzika zase hrát, tak je voni zase votamtud vytancujou a děvčata jim za to dávaj peníze na talíf.« M. K., Končanica.

¹²⁸ Usp. K. V. Adámek, op. cit., 51.

Č. Zíbrt, *Masopust držíme*, Praha 1910, str. 18.

»My sme netančili za konopě, ale za siráče; povídali, že se musí hodně tancovat, aby narostly veliký siráče. Říkalo se: 'Nebudeš tancovat, nebudeš mít siráče!' B. V., Gornji Daruvar.

»za konoplju« (»na konopě«), »za misirače« (»na sirače«) bila je prije svega »dužnost« starih žena, njihovo je sudjelovanje na večernjoj zabavi bilo vremenski ograničeno. Još danas stanovnici Ivanova Sela oko devet sati navečer šalju »babe« na spavanje:

Běžte, báby, běžte lézet, už je hodin devět, už ste se dost naklepali, už musíte lézet — do rána.	Jedna bába povídala, že ty klepy nenechá, dyby měla pro ně jíti k čertoj do pekla.
--	---

Nejvíce klepů nadělají,
když z kostela domů dou,
u muziky posedají na lavice
a prohlížejí tanečnice.¹²⁷

Na Pepelnicu bio je u nekim češkim selima običaj »pochovávat bakuse« (sahranjivanje bakusa) — (Brestovac, Gornji Daruvar, Dežanovac).¹²⁸ Dok su maškare pripremali mladići, sprovod je bio prije svega posao starijih, oženjenih ljudi. Maškare koje su pratile bakusa »na posljednji put« (»na jeho poslední cestě«) predstavljale su pogrebnu povorku. Na čelu je išao »laufr«, zatim svećenik i crkvenjak, pa muškarci koji su na kolicima ili na nosilima vozili »bakusa«, lutku od slame, obučenu u staro muško odijelo, a iza njih je jaučući išla baba i ostale maškare. Prošli bi kroz selo i poslije »pogrebnog« obreda bacili »bakusa« u rijeku (ribnjak) ili ga zapalili. Običaj sahranjivanja »bakusa« danas više ne postoji. Kažu da su na to utjecali i mjesni svećenici, koji su u tom običaju vidjeli uvredu svoga zvanja.¹²⁹

Kako smo već spomenuli, danas se kod daruvarskih Čeha pokladne povorke održavaju samo u nekim selima. Mjestimično još slave poklade »po starinsku«, s tradicionalnim maškarama i običajima u kojima danas već teško prepoznamo što je prenijeta i sačuvana tradicija, a na

»Ve čtyři vodpoledne začíná pak v hasičském domě zábava a pak se tancuje 'za konopě'. Říká se: 'Dáme mamince zahrát za konopě.'« F. H., Ivanovo Selo.
»To musí ze starejch zvyků přijít bába (na muziku — bilješka I. H.), jináč by nebyly sirače, co jimi krmíme prasata.« M. Z., Končanica.

»Na vostatky při tančovače se tančilo za konopě, aby bylo pěkně vysoký. To tady byla náká Maďarka, ta skákala, platila muzikantům: 'Svirajte, svirajte, nek konope velike a sirače taky.'« F. R., Hrvat, Dežanovac.

J. Miličević u svojoj rukopisnoj zbirci navodi: »Istoga dana se plesalo i skakalo koliko god može više, da bi iduće godine bila što veća konoplja.« str. 45, M. O., Gornji Uljanik.

Miličević navodi još jedan analogan običaj kod domaćeg stanovništva: »Hrvat i Srbi su na poklade pravili ljuľjačke od lanaca u staji ili štaglju na jednoj gredi i ljuľjali se da bi lan i konoplja narasla što veća.« str. 102—103, M. K., Veliki Zdenci.

M. Gavazzi, op. cit., I dio, str. 21—22, navodi da su u Međimurju dječaci na Pepelnicu prolazili kroz selo i pred svakom kućom pjevali: »Tu za len, tu za len, za debelu repu«. Pri spomenu lana poskočili bi uvis a pri spomenu repe širili bi noge.

¹²⁸ Usp. Karel Weis, *Český jih a Sunava v lidové písni*, Praha 1935, XI—XII, str. 62; Jindřich Jindřich, IV—13 i drugi.

¹²⁹ Usp. Č. Zíbret, *Masopust držíme*, Praha 1910, str. 139; Jindřich, Jindřich, op. cit., 52.

M. Gavazzi, op. cit., I dio, str. 14, i E. Schneeweis, op. cit., str. 127, navode analogije iz hrvatskih krajeva o spaljivanju i potapanju karnevala.

što su utjecale preporoditeljske težnje mjesne češke inteligencije, koja je nastojala oko oživljavanja starih čeških običaja; drugdje su povorke sasvim moderne (npr. u Dežanovcu na čelu povorke umjesto tradicionalnog »laufra« ide traktor, koji vozi maketu lunarne rakete). Dok su ranije — u duhu narodne tradicije i pod utjecajem tadašnjeg društvenog položaja žena — pokladne povorke bile stvar muškaraca, danas se u pokladnim povorkama sve više pokazuju i žene. Tamo gdje se povorke još održavaju, priređuju ih zajedno Česi i Hrvati uz sudjelovanje Srba.

Uskršnji post, korizma. Post je bio stroži u pravoslavnih Srba¹¹² nego u katoličkih Hrvata i Čeha. Ograničavao je upotrebu mesne i mliječne hrane i zabranjivao je zabave za cijelo vrijeme od Pepelnice do Uskrsa. Danas se više na daruvarskom području zabave ne završavaju pokladnom zabavom, a post održavaju samo neki pripadnici starije generacije.¹¹³

Od običaja preduskrsnog razdoblja kod daruvarskih Čeha sačuvali su se običaji vezani sa Smrtnom i Cvijetnom nedjeljom (Dominica Judica i Dominica Palmare).

Ivanovo Selo je jedino od čeških sela na daruvarskom području u kojem se sačuvao »običaj iznošenja smrti« (Todaustragen) na Smrtnu nedjelju (Dominica Judica). Ishodište tog običaja češke provenijencije,¹¹⁴ o kojem imamo vijesti u Češkoj već u 14. stoljeću a paralelu možemo naći i u susjednim zemljama, jest simbolično opraštanje sa zimom i doček proljeća (o »nošenju ljeta« na Cvijetnu nedjelju vidi dalje). Još danas u Ivanovu Selu djevojčice od 8—10 godina prave te nedjelje »smrtičku«: kroz snop slame probodu štap, koji predstavlja ruke, i obuku »nju« u bijelu košulju, bijeli ženski kaputić, a na glavu joj povežu maramu, oko koje još mogu staviti vjenčić ružmarina.¹¹⁵ Kada je »smrtička« obučena, poreda se povorka djevojčica (dječaci se priključe), kojoj na čelu ide djevojčica što nosi »smrtičku«. Ide se kroz selo do potoka ili k Ilovi i usput se pjeva recitativ:

Smrtičko bílá,
kdes tak dlouho byla?
U studánky, u dudánky
nohy, ruce myla,
abych byla bílá.

¹¹² »Potom popové, jim to nebylo vhod — někteří to pominuli, ale někerý, jak se pamatují, že žalovali, že sme se jim posmívali.« J. Č., Dežanovac.

¹¹³ »Když nastalo období postu, tak pravoslávci se strašně postili, dokonce umyli všechno nádoby v louhu, aby nikde nezůstalo trošku omastku.« I. S., Uljanik.

¹¹⁴ »My sme (= Srbi) nejedli ani mléčný, dyž sme měli půst, tak jen volest, jiný ne, jen volest, chleba a vodu. Hrách, brambory a nudle se uvažily, polily volestem... Do Austrije my sme víc postili. A teř? Pa jaký, teř ani nevím, kdy je pátek. Vim, kdy je sobota, dyž dou ženský na ples.« Š. Š., Golubinjak.

¹¹⁵ Od ovog običaja potječe i češki naziv za tu nedjelju (Beitl). Iz literature o ovom običaju navodimo: Č. Zibrť, *Smrt nesem ze vsi... Pomlázka se čepeřti*, Praha 1910, str. 41—77; R. Beitl, op. cit., 459. Najnovije: F. Sieber, *Deutsch-west-slavische Beziehungen in Frühlingsbräuchen*, Berlin 1968.

¹¹⁶ 1968. godine O. Sobotka je snímio vrlo kratak film o iznošenju smrti u Ivanovu Selu.

K tome se još dodaje (ako se »smrtak« ne oblači posebno):

Smrták letí
nema děti,
my je máme,
neprodáme,
zakopáme do dolíčka;

vyroste nám makoviška,
a ty, svatá Markyto,
dej, nám pozor na žito,
na to šecsko obilí,
ať nám Pán Bůh nadělí!

Stihovi se ponavljaju dok se ne dođe na određeno mjesto, gdje se »smrtička« svuče, a slama se baca u vodu, zapaljena ili nezapaljena, ili se samo zapali. Djeca bježe natrag kući. Svatko nastoji što prije biti kod kuće jer se donedavno vjerovalo da će onaj koji posljednji dotrči, za godinu dana umrijeti. Kao što su djevojčice oblačile »smrtičku«, tako su dječaci od desetak godina iz Ivanova Sela poslije podne istog dana oblačili »smrtáka«¹¹⁶ (ali ne svake godine kao djevojčice): hlače su nadjevali slamom i stavljali na štap, gornji dio su pokrili rukavima a na glavu figurine stavljali su šešir. Isto kao djevojčice »smrtičku« — nosili su dječaci svoga »smrtaka« da ga spale ili utope i uz to su recitirali navedene stihove o njemu.

Na iznošenje smrti na Smrtnu nedjelju nadovezivalo se u Ivanovu Selu »donošenje ljeta« na Cvijetnu nedjelju (Dominica Pal.nare)¹¹⁷ (što je nekoć predstavljalo jedinstvenu cjelinu), običaj poznat i s češkog i sa susjednog njemačkog terena.¹¹⁸ Djevojčice istih godina, koje su nosile »smrtičku«, išle su na Cvijetnu nedjelju s »ljetom« (tj. s okićenom borovicom) po kućama pjevajući koledu:

Líto, líto neseme,
bůte, páni, veselí,
vy, družbanci, květovanci,
jakej je to mazanec,
bez koření, bez vajec,

votoč se košík,
buť nám po grošík,
votoč se nůška,
buť nám po penízka.

Za to su dobivale jaja i novac. Na češkom terenu taj se običaj održavao ili istog dana kao »smrtička«, dakle na Smrtnu nedjelju, ili na Cvijetnu nedjelju, kako smo zabilježili na daruvarskom terenu.

Dok je običaj iznošenja smrti u Ivanovu Selu još danas sačuvan (iako se ne održava svake godine), običaj »donošenja ljeta« već je sasvim nestao.

S Cvijetnom nedjeljom bilo je, a mjestimično je kod Čeha katoličke vjere još uvijek, povezano posvećivanje cica maca. Taj su običaj doseljenici donijeli iz Češke, a nastavili su ga održavati zajedno s hrvatskim stanovništvom u ovdašnjim katoličkim crkvama. Kao i nekad u Češkoj, pravili su se od posvećenih prutića križići, koji su se istog dana ili na uskrсну nedjelju stavljali u polja ili u voćnjake da zaštite ljetinu od tuče. Grančice stavljene na krov imale su štitići kuću od munje,

¹¹⁶ Cijeli opis navedenog običaja (spol, godine, način oblačenja, popratni stihovi, utapljanje, spaljivanje, bježanje) istovjetan je s opisima poznatima iz Češke, iz navedene literature.

¹¹⁷ »Nošenje ljeta« sačuvalo se samo u Ivanovu Selu.

¹¹⁸ Npr. Č. Zibrť, *Smrt nesem ze vsi... Pomlázka se čepejí*, Praha 1910, str. 69—78; Usp. R. Beitl, op. cit., 460 (Sommerleinbringen).

isto kao i spaljivanje cica maca u peći za vrijeme oluje. Posvećene cice mace (ako ih se gutalo) štatile su od bolesti grla, a njihov je dim pomagao protiv »nátše« (hunjavice i prehlade).

U s k r s¹³⁸ kao i Božić u Jugoslaviji su od kraja drugog svjetskog rata radni dani. Iako postoji tendencija da se ograniči slavljenje, mnogi pripadnici starije i srednje generacije daruvarskih Čeha slave Uskrs do današnjih dana, bilo kao naslijeđenu tradiciju, religijsko uvjerenje ili samo radi veselja i zabave. U uskršnjem obrednom ciklusu daruvarskih Čeha sačuvali su se mnogi običaji iz stare domovine. Budući da su godina živjeli u sredini drugog naroda, izgubile su se regionalne razlike, koje su ostale ograničene samo na obiteljski krug, a u društvenom životu čeških stanovnika stvorio se određeni stereotip slavljenja Uskrsa, na koji su još imali utjecaja škola, tisak i nacionalno-prosvjetiteljske težnje.¹⁴⁰

Do drugog svjetskog rata u nekim se češkim naseljima sačuvalo običaj »honit jidáše« (proganjanje Jude)¹⁴¹ (Doljani, Brestovac, Dežanovac, Trojeglava). Od Zelenog četvrtka do Bijele subote, kada su bila »zavezana« zvona, obilazili su češki momci ujutro, u podne i naveče selo s čegrtaljka i tako su zamjenjivali zvonjenje crkvenih zvona. Uz to su djelimično recitativom, djelimično pjesmom saopćavali:

Zvoníme, zvoníme, Jidáše honíme (klekání zvoníme)
až ho chytíme, do vody hodíme,
židi nevěrní jako psi černí,
kopali jámu Ježíši Pánu,
aby ho jali, ukřižovali,
na Velký pátek do hrobu dali,
na Bílou sobotu zas vykopali.
Jidáši, jidáši, cos to učinil,
že si svého mistra židům prozradil,
za to budeš v pekle hořeti,
s Liciperem, dáblem až na věky věků Amen.

U Dežanovcu su se uz to palile kod crkve lomače, tzv. »pálení jidáše« (spaljivanje Jude, ignis paschalis).¹⁴² Pri posljednjem obilaženju, na Bijelu subotu ujutro, momci su posjećivali pojedine kuće, gdje su dobivali jaja.¹⁴³

¹³⁸ Češki termin za Uskrs — »velikonoce« — među daruvarskim Česima sačuvalo se bolje nego termin »vánoce«, koji je sasvim zamijenjen izrazom »Božić«.

¹³⁹ »Československá Beseda« u Donjem Daruvaru priredila je 17. i 18. 4. 1927. godine, za vrijeme uskršnjih blagdana, narodno veselje, na čijem je programu bila *Pomlázková veselice* (zabava poslije šibanja) — *Staré lidové slovácké a české velikonoční zvyky*, »Jugoslávští Čechoslováci«, VI, 7. 4. 1927, br. 14, str. 125.

¹⁴⁰ *Honění jidáše* jedna je od najstarijih čeških uskršnjih igri (Č. Zíbrt i dr.). Izvorni religijski obred prešao je u dječju zabavu. Vidi Č. Zíbrt, *Smrt nesem ze vsí... Pomlázka se čepejří*, Praha 1910, str. 86; R. Beitl, op. cit., 397.

Iz Dežanovca imamo vijest da su se hrvatska djeca u toku vremena pridružila i zajedno s češkom djecom »honily jidáše«.

¹⁴¹ Usp. Č. Zíbrt, *Smrt nesem ze vsí... Pomlázka se čepejří*, Praha 1910, str. 89; R. Beitl, op. cit., 202.

¹⁴² Usp. Č. Zíbrt, *Smrt nesem ze vsí... Pomlázka se čepejří*, Praha 1910, str. 88; *Čsl. vlastivěda...*, str. 244. (autor F. Vančík).

Na Veliki petak ujutro, prije izlaska sunca, još se i danas pripadnici starije i srednje generacije daruvarskih Čeha umivaju vani¹⁴⁴ (Končanica, Brestovac, Ivanovo Selo). Do drugog svjetskog rata odlazili su ili na potok, ili na rijeku (Toplica, Ilova) ili u vrt »na rosu«. Sada se taj običaj održava uglavnom potajno i krišom, u vrtu ili kod kuće. Pri umivanju moli se Očenaš, Zdravo Marijo! a uz to odgovarajuće molitve: Sel Pán Ježíš na zahradu..., Byl jest jeden kostelíček..., Usnula Pa-
nenka Marie v městě Betlémě..., Sluničko vychází tíše zásluhou Pana Ježíše..., Ráno, ráno raničko, dřív než vyjde na Velký pátek sluničko...¹⁴⁵

Zabranu rada na zemlji¹⁴⁶ i ograničenje svih ratarskih poslova na najmanju mjeru¹⁴⁷ pripadnici starije generacije daruvarskih Čeha poštuju do danas.¹⁴⁸ Korizmeni se post danas održava samo izuzetno, ali na Veliki petak mnogi daruvarski Česi još i danas poste. Posna su jela slična onima koja se jedu na Badnjak: suhe »dolke«, crna ili bijela kava (ranije samo crna), kuhani grah, kuhano sušeno voće. Prije drugog svjetskog rata¹⁴⁹ korizmeni se post u nekim obiteljima održavao još i na Bijelu subotu, do povratka s Uskrsnuća, a mjestimično čak do prvog dana Uskrsa.

Od tipično čeških uskršnjih jela donedavno su se na daruvarskom području pekli »jidaški« s medom, ali prije svega okrugli žutkasti »mazanci« (danas već vrlo rijetko), priređeni od bogatog, teškog tijesta, punog jaja (do 12 komada),¹⁵⁰ masti, šećera, začina, groždica (»Jakej je to mazanec, bez kořeni, bez vajec«, Brestovac).¹⁵¹ Mazanci imaju okrugli oblik pashalnog peciva, ili s glatkom površinom ili su ukrašeni tijestom u obliku malih zmija, pletenica i ptičica (Doljane). Uskršnje mesno jelo bila je, a mjestimično je još uvijek, »sekanina« (mljeveno meso), »nadvika« (nadjev), »mučenička večera« — (Lipovac), pripremljena od sjeckanog suhog mesa, velike količine jaja (12—18 komada), začina, namočene zemičke, krupice, mlijeka i mladog povrća (kopriiva, dobričica).

¹⁴⁴ »Ještě dnes choděj, možná celá vesnice de.« M. Z., Končanica. Usp. L. Niederle, *Moravské Slovácko*, Praha 1922, str. 771; R. Bejtl, op. cit., 585.

Hrvati na Bijelu subotu poslije uskrsnuća idu da se umiju — istraživanje I. H. 1969, Kaptol, Slavonska Požega. Usp. M. Gavazzi, op. cit., I dio, str. 31 i 37; Schneeweis, op. cit., str. 134, navodi da se Srbi umivaju na prvi dan Uskrsa.

Naš zapis od Srbina S. Spoljarovića iz Golubinjaka: »Mi to ne činimo na Veliki petak, već idemo šestog maja na Đurđevdan«.

¹⁴⁵ Vidi rukopisnu građu I. H., koja se čuva u INU.

¹⁴⁶ Usp. Jindřich Jindřich, op. cit., 97; M. Gavazzi, op. cit., 30; J. Miličević, op. cit., 8.

¹⁴⁷ U Uljaniku nisu smjeli na Veliki petak krečiti kuće. Govorilo se: »Co je v pátek vobiteno, bez zármutku není pošpiněno.« I. S., Uljanik.

¹⁴⁸ Jeden z Trojeglavy sázal brambory a za nějaký čas byl nemocen, maso z něj padalo. Povídám, to je za to, že hnul se zemí. My sme ani hrudou nehnuli.« B. B., Doljani.

¹⁴⁹ Važan razlog za brzo nestajanje običaja i vjerovanja bio je drugi svjetski rat.

¹⁵⁰ Jaje je najvažnije uskršnje obredno jelo. Naći ćemo ga kao sastavni dio jela i kod daruvarskih Čeha i kod domaćeg stanovništva.

¹⁵¹ Prema O. Reinsberg-Düringsfeld nekad su se »velikonoc« u Češkoj nazivale i »mazancové« ili »nadvikové« blagdani, str. 137.

I iz Lipovca i iz Ivanova Sela imamo vijesti da se na Bijelu subotu vatra ložila tek poslije povratka s Uskrsnuća (Lipovac) ili tek kada su ministranti raznosili po kućama »božju vatru« (Ivanovo Selo — gdje je tako i danas).

Vijesti o posvećivanju jela pri Uskrsnuću u češkim selima na daruvarskom području veoma su rijetke. Izuzetak je Lipovac, odakle se do drugog svjetskog rata jelo nosilo u Daruvar, a ponekad se nosilo i iz Ivanova Sela, Uljanika i Dežanovca, gdje se to u manjoj mjeri održalo do danas. Taj običaj, što ga je održavala katolička i pravoslavna crkva, a poznat je i s češkog terena, većina daruvarskih Čeha drži tuđim običajem, preuzetim od domaćeg stanovništva.¹²²

Jaja daruvarski Česi boje,¹²³ kada to još uopće čine, obično na prvi dan Uskrsa, da bi bila pripremljena za »pomlazku« (šibanje) na uskršnji ponedjeljak, dok Hrvati i Srbi to čine na Veliki petak ili na Bijelu subotu¹²⁴ jer su »kraslice« (pisanice) sastavni dio jela koja se nose na posvećivanje u crkvu. Igre s jajima, kakve poznajemo i s češkoga terena (kucanje),¹²⁵ uobičajene su kod Hrvata i Srba na prvi dan Uskrsa,¹²⁶ a kod Čeha poslije završetka »pomlazke« (šibanja) u ponedjeljak na drugi uskršnji dan.

»Pomlazka«, »šukačka«, »šmigrust« — kako se na daruvarskom području naziva Češka uskršnja koleda, jedan je od najkarakterističnijih čeških uskršnjih običaja što su se sačuvali do današnjih dana. »Šukat« (šibati) djevojke »pomlazkom«,¹²⁷ tj. spletenim vrbovim prućem, ukrašenim vrpcom, idu odrasliji momci odmah poslije ponoći s nedjelje na ponedjeljak. Za »pomlazku« dobivali su pisanice, kojima su se ujedno u nekim selima djevojke oduživale momcima za slatkiše i poklone što

¹²² Usp. Č. Zibrť, *Staročeské výroční obyčaje...*, str. 75; od novijih: *Čsl. vlastivěda...*, str. 244 (autor F. Vančik); R. Beitl, op. cit., 885; Schneeweis, op. cit., 134.

Prema dosadašnjim istraživanjima uskršnje posvećivanje jela sačuvalo se kod daruvarskih Čeha u onim selima u kojima Česi ili nisu imali svoju vlastitu crkvu, pa su išli u susjedna hrvatska naselja ili u Daruvar, ili tamo gdje nisu sačinjavali većj postotak stanovništva, kao npr. u Dežanovcu. Prema vijestima koje imamo, Česi bjelovarskog područja nisu nosili posvećivati jelo na Uskrsnuće. Taj običaj su Česi iz okoline Bjelovara držali hrvatskim. Iz okoline Požege imamo vijesti da se u najkompaktnijem češkom, odnosno moravskom naselju, u Bjeliševcu, ovaj običaj nije održavao, dok su Česi iz Kaptola preuzeli posvećivanje jela (kao uostalom i druge običaje) od tamošnjeg hrvatskog stanovništva.

¹²³ Nekoć su se jaja bojila lukom, zelenom raži, crnom kavom — a danas većinom kupovnim bojama. Ako su pravili ornament, urezivali su ga ili su ga šarali voskom. Pisanice su nekada imale i natpise »Šťastný a veselý svátky«, »Pepičkovi« itd. (međutim, i tu treba računati s utjecajem mjesnih učitelja).

Kažu da su najbolje bojile jaja daruvarske Mađarice.

¹²⁴ Vidi M. Gavazzi, op. cit., I dio, str. 27; Usp. R. Beitl, op. cit., 598;

J. Miličević op. cit., 8.

¹²⁵ »Já sem viděla ve Zdenecch, kde sou Chorvati, voni tu sobotu před Vzkříšením barvěj vejce, voni maj šeko hotový a my barvíme v neděli vodpoledne.« M. Z., Končanica.

¹²⁶ Usp. O. Reinsberg-Düringsfeld op. cit., 169; Č. Zibrť, *Smrt nesem...*, str. 124—131.

¹²⁷ M. Gavazzi op. cit., I dio, str. 28; E. Schneeweis op. cit., 135.

¹²⁸ Pismene vijesti o »pomlázce« (šibanju) imamo s češkog terena već iz 14. stoljeća.

su ih dobivale u toku godine prilikom procesija.¹⁰⁸ Ujutro i prije podne idu koledati djeca, a preko dana odrasli. Još prije posljednjeg rata bile su uskršnje koleda različite duljine: što su bile dulje,¹⁰⁹ to su više jaja (novaca) koledari dobivali. Danas su omiljeli samo kratki stihovi.¹¹⁰

¹⁰⁸ »V některých vesnicích maj ten zvyk, že kluci dávaj holkám poutě a pak jim děvčata o velikonocích vajíčka. Tady (u Golubinjaku — I. H.) jen kluci chtěj vajíčka, holkám nic nedají.« A. K., Golubinjak. Usp. C. Zibrť, *Smrt nesem...*, str. 121: »... za to musj koupit děvčatům marcipán o pouti.«

¹⁰⁹ 1) Já sem malý koledníček, tetičko,
přišel sem si pro červené vajíčko,
pro vajíčko červené, pro koláček bílý,
jakpak vám ten koledníček je milý?
Nehnévejte se víc na mě, strejčičku,
vytáhněte z vaší kapsičky grešličku,
koledníčkovi ji dejte,
nic se mu nesmějte,
on vám za to poděkuje srdečně.
Pán Bůh vám to nadělí
na zahradě, na poli i doma,
budete mít co vyhánět ze dvora,
ze chlíva telátka,
z maštalé hřfbátka
a z toho nejmenšího chlívku prasátka,

2) Hody, hody, doprovody,
dejte vajíčko malovaný,
nedáte-li malovaný,
dejte aspoň bílý,
slepička vám snese jiný,
za kamny v koutku,
na zeleným proutku,
proutek se ohýbá,
slepička kokodá.

3) Pomlázka se čepejí,
že mně má milá nevěří,
poženem se ze dveří
a ze dveří do kuchyně,
a z kuchyně do seknice,
budem prosit strejce,
aby nám dal vejce,
budem prosit tetičku,
aby nám dala krasličku,
dejte, dejte, slepička snese
v kuchyni v koutku,
na zeleným proutku,
proutek se ohýbá,
slepička kokodá.

4) Hou, hou, krávy dou,
nesou mlíko pod vodou,
kde je naše jalovička,
u božího kostelíčka,
kostel se boží,
stodola hoří,
skoč, panenke, do vody,
pro červený jahody,
proč bych já tam skákala,
svou sukýnku zmáchala,

Uskršnje koledanje bilo je dugo vremena ograničeno na daruvarske Čehe. Ali postepeno, u vezi sa zbližavanjem s domaćim stanovništvom, počela su češka djeca ići koledati i u hrvatske obitelji. Manje su išla u srpske obitelji jer »Srbi nisu imali za češke koledare pripremljena jaja« (Uljanik) budući da pravoslavci slave Uskrs 14 dana kasnije nego katolici. Kasnije je i hrvatska omladina¹⁰¹ preuzela od Čeha taj običaj, te i ona ide na uskršnji ponedjeljak »šukat«, kako pokazuje naš terenski materijal i zapis J. Miličevića: »Na Uskrs je bilo 'šukanje'. Češki mladići i djeca išli su po kućama gdje ima djevojčica ili djevojaka, udarali ih šibama i pjevali: 'Šibi, šibi, masne ribi...'. To su naučila i neka naša djeca, pa su išla po kućama i pjevala, a domaćica ih je darivala jajima ili novcem. Poneka naša djeca nisu znala pjevati uobičajenu pjesmu, nego su samo udarala djevojke, tražila jaja i govorila da se kći neće udati ako im ne daju jaja.«¹⁰²

Običaj uveden prije drugog svjetskog rata da se iduće nedjelje slavi mladi Uskrs, kad idu koledati djevojke, danas je već na daruvarskom području nestao, te živi samo u sjećanju starijih ljudi.

24. travanj, blagdan sv. Jurja, što ga je još dugo poslije drugog svjetskog rata slavilo i hrvatsko i srpsko stanovništvo (Srbi ga slave 6. svibnja),¹⁰³ bio je kod daruvarskih Čeha gotovo beznačajan dan.¹⁰⁴ S idućim danom, 25. travnjem, blagdanom sv. Mar-

kde bych já ji usušila,
u babičky v koutku
na vrbovém proutku,
proutek se votočí,
máz piva natočí,
píte, páni, píte, jen se nevopíte,
a mně taky připíte!

Na uskršnje kolede mogle su utjecati škola i literatura. (Tekstovi citirani u bilješkama br. 159, 160 i 161 poznati su po svim češkim selima daruvarskog područja.)

- ¹⁰⁰ 1) Šuky, šuky, blechy ven, vejce sem!
- 2) Matičko, matičko, dávejte mně vajíčko,
červený nebo bílý, slepička vám snese jíný!
- 3) Šuky, šuky, blechy ven, vejce sem,
panátoví kopy vajec, panimámě spálenej mazanec.
- 4) Šuky, šuky, tetičko, dejte jedno vajíčko,
esli mi ho nedáte,
bude vám za kamny sedět a škaredě hledět.

¹⁰¹ Hrvatska omladina je na uskršnji ponedjeljak išla samo čestitati i za čestitke je dobivala jaja. U okolini Požege ni Česi više ne idu u »šibanje«, ali su preuzeli hrvatsko čestitanje: »Zelim sretan Uskrs, da bi vam Bog dal sreće!«.

¹⁰² J. Miličević, op. cit., 9, M. Č., Uljanik.

¹⁰³ Hrvati su tog dana održavali jurjevske ophode, Vidi M. Gavazzi, op. cit., I dio, str. 40—49; E. Schneeweis, op. cit., str. 136—137; J. Miličević, op. cit., 10—11, 47, 69—70, 80, 103—104: »Đurđari nisu išli kod svih Čeha nego samo ako je netko iz te grupe imao dobrog prijatelja pa je poveo grupu k njemu« (69). »Nisu išli Česima, ali su znali ići katolicij pravoslavcima i obrnuto, a nije se primalo kao uvreda kad na pravoslavno Đurđevo dođu katolicima« (104).

¹⁰⁴ U češkoj narodnoj tradiciji taj je dan bio posebno obilježen, no kod daruvarskih Čeha postoji samo kao gospodarski termin (sijanje kukuruza).

ka, bila su do drugog svjetskog rata (poslije toga došlo je do zabrane) povezana obilaženja polja uz molitvu za kišu, u kojima su sudjelovali zajedno s hrvatskim stanovništvom i daruvarski Česi.¹⁶⁵

U razdoblju poslije Uskrsa kod daruvarskih Čeha bila je značajna, a mjestimično je još uvijek, »f i l i p o j a k u b s k a n o c« (noć sv. Filipa i Jakoba, »Walpurgisnacht«), između 30. 4. i 1. 5, prema narodnoj tradiciji noć ispunjena čarolijama, u češkoj tradiciji povezana sa spaljivanjem vještica i postavljanjem »maja« (majskog drveta, »majpama«).¹⁶⁶ Vjerovanje da se te noći štite kuća, stoka i ljetina od moći vještica sipanjem pijeska ili stavljanjem trnovih grančica pred ulaz u staje i na gnojišta nestalo je već prije drugog svjetskog rata.¹⁶⁷ Ali paljenje vatara i podizanje »majpama« održava se na daruvarskom području i dalje iako u manjoj mjeri. Ove svečanosti vatara i »majpama« (= Maibaum) nisu više ograničene samo na daruvarske Čehe kao što je u tom kraju bilo prije rata, nego sudjeluje i ostalo stanovništvo, bez obzira na narodnost i religiju.

»Čarodejnice« (vještice) »spaljuju« se na brežuljcima, u selima, na putovima i u vrtovima. Visoke vatre gore u tami noći, omladina skače preko njih, pali metle namočene u kolomaz i trči s njima po livadama, obroncima i šumama, ili ih baca visoko u zrak. Do posljednjeg rata su se te noći »palile vještice« samo u češkim naseljima, ali poslije rata ovaj se običaj raširio i u druga sela daruvarskog područja.¹⁶⁸ Izvorno značenje tog običaja¹⁶⁹ zamijenjeno je zabavom i igrom omladine, a češki je izraz »pálení čarodějnic« zamijenjen domaćim nazivom »krijes«.¹⁷⁰

Valjda je najljepši proljetni češki običaj i svečanost daruvarskih Čeha bilo podizanje »maja«.¹⁷¹ Znatan utjecaj na ograničavanje te svečanosti poslije drugog svjetskog rata imale su zabrane obaranja stabala u šumama za tu svrhu¹⁷² (na daruvarskom području raste uglavnom bje-

¹⁶⁵ Usp. Jindřich Jindřich, op. cit., 58. (»prosebný, křžový dny«); Usp. E. Schneeweis, op. cit., 137—138; J. Miličević, op. cit., 9—10.

¹⁶⁶ Usp. C. Zibrť, *Staročeské výroční obyčeje...*, str. 98—106; R. Beitl, op. cit., 854.

¹⁶⁷ »Babička věřila, že čarodějnice maj posledního dubna moc očarovat krávy. Dávala proto před vchod do chléva písek, aby čarodějnice musely počítat písek a nedostaly se v tu noc do chléva. Svitáním jejich moc končila. Těd už to neděláme.« K. A., Lípovac. Usp. *Čsl. vlastivěda...*, str. 245. (autor F. Vančík).

¹⁶⁸ »30. dubna se tady pálej čarodějnice. Ještě se to tady drží. Na zahradě, na poli, za vsí, na různých místech, kde je stará koruzovina se udělají koštata a páli se. To je křiku všude...« M. Z., Končanica.

»Teđ to tady dělaj všude, ale spíš jen po českých vesnicích.« F. T., Brestovac.

¹⁶⁹ U starijoj češkoj literaturi imamo malo vijesti o paljenju vatri u »filipojakubskoj« noći. Pretpostavlja se da je taj običaj ili preuzet sa strane ili je to prenesen običaj »pálení svatojánských ohňů« (paljenja ivanjskih vatri). *Čsl. vlastivěda...*, str. 245. (autor F. Vančík).

¹⁷⁰ »Teđ už po druhý válece se neřiká, že se pálej čarodějnice, ale že se páli kres.« A. K., Brestovac.

»Krijes« je uobičajen (prema Gavazziju regionalni) izraz za ivanjske vatre. Opis tih vatri (visoki plamenovi, skakanje preko njih, istjerivanje vještica) ima mnogo zajedničkog s vatrama »filipojakubske« noći.

¹⁷¹ O podizanju majskog drveta imamo iz čeških zemalja najstarije vijesti iz 15. stoljeća.

¹⁷² Slične zabrane poznajemo s češkog terena već iz 18. stoljeća.

logorica). Ali unatoč tim zabranama u nekim se naseljima na daruvarskom području običaj podizanja »maja« održava i danas. Taj običaj neženjenih momaka, koji se održava većinom u predvečerje 1. svibnja, a rijetko u predvečerje Duhova (Ivanovo Selo),¹¹³ ima nekoliko sastavnih dijelova: 1) podizanje malih »majeva« djevojkama, 2) podizanje velikih centralnih »majeva« u sredini sela pred gostionicom, dvoranom Češke besjede, Narodnim domom (ranije pred kućom seoskog načelnika), 3) majska plesna zabava prve nedjelje poslije podizanja »majeva«, 4) majska plesna zabava povezana s obaranjem i licitacijom »maja« pred gostionicom posljednjeg dana svibnja.

U pojedinim selima postoje lokalne razlike,¹¹⁴ u kojima se, pored tradicije — kao i u drugim običajima društvenog karaktera, pri organiziranju »maja« kao reprezentativne svečanosti daruvarskih Čeha pokazao i utjecaj mjesnih učitelja,¹¹⁵ novina, čeških zajednica. Na današnjim majskim svečanostima teško možemo odrediti granicu tradicije i početka inicijative pojedinaca, a pogotovo više ne možemo utvrditi kako su na daruvarskom području izgledali »majevi« prije novijih težnji da se ožive češki običaji i svečanosti.¹¹⁶ Možemo samo konstatirati da sačuvana svečanost ima karakter tradicionalnih čeških »majeva«:¹¹⁷

- 1) to je svečanost momaka i djevojaka,
- 2) momci ili pojedinci podižu »majeve« svim djevojkama,
- 3) u sredini naselja, većinom pred gostionicom, podiže se veliki centralni okićeni »maj«, oko kojeg se iduće nedjelje održava plesna zabava,
- 4) na zabavu se plesače poziva glazbom i djevojke moraju za poziv platiti,
- 5) obaranje »maja« završava licitacijom i zabavom.

Poblize ćemo opisati »maj« u Hercegovcu, gdje se proslavlja na najsvčaniji način među svim selima daruvarskog područja, a na svečanosti nakon drugog svjetskog rata sudjeluje zajedno češka i hrvatska omladina, i gdje je poznat inicijator tamošnjeg oblika postavljanja majskog drveta (»stavěni a zavádení májů), prijeratni učitelj u mjesnoj školi — Stanislav Sýkora.

¹¹³ Češka etnografska literatura navodi oba termina za podizanje »maja«.

¹¹⁴ Npr., u Končanici nisu djevojkama podizali »majke« (možda se tu radi o pojavi novijeg datuma, kojoj je uzrok zabrana obaranja šumskih stabala); U Velikim Zdencima bila je zabava svečanija pri podizanju majpama, u Gornjem Daruvaru i Doljanima pri njihovom obaranju.

¹¹⁵ »Jugoslávští Čechoclováci«, XVI, Daruvar, 6. svibnja 1937. godine, br. 18, str. 3: »Hercegovští uspořádali v Národním domě tradiční májovou slavnost v neděli 2. máje. Staré zvyky pěkné scény a pěkná zábava se líbily a nikdo nelitoval. Je to pěkné, že zejména mládež oživuje za vedení pp. učitelů staré zvyky, neboť je to krásné a udružuje nás to před odcizením. Neškodilo by, kdyby i jiné věnovali starým zvykům pozornost. Je to velmi vděčná práce.«

¹¹⁶ Npr., 8. i 9. rujna 1928. godine u Daruvaru se održavala svečanost na kojoj su bile prikazane *Ořechovské královničky* (Kraljice iz Orehova). Iz navoda u »Jug. Českoslováci« od 16. 8. 1928. godine, br. 33, str. 2 vidi se da su se za inscenaciju služili etnografskim priručnicima. U opisu tog običaja ističe se njegovo »staroslavensko« podrijetlo.

¹¹⁷ Iz bogate češke etnografske literature o tom predmetu navodim: C. Zíbrt, *Máje*, Praha 1923.

U predvečerje 1. svibnja podižu momci iz Hercegovca pred Narodnim domom veliki »maj«, Visok je 30—35 metara (hrast, jela), oguljen, samo vršak ostaje zelen. Ispod njega na vrpcama visi vijenac i boca s rakijom. »Majke« se podižu djevojkama prije nedjeljne majske zabave. Svi momci ih podižu zajedno, »ale to se rozumi, kdo má svý děvče, že pro ni vybere lepčí majku«. »Majke«, većinom breze, ne kite se i podižu se pred kućom ili ulazom u dvorište. Glavna zabava počinje u nedjelju poslije podne, oko trinaest sati. »Zavádět«, tj. dovesti djevojke na zabavu, idu dva momka, koji su nakićeni vrpcama kao momci na svadbi. Prati ih glazba. Prije rata su bila oba momka Česi; danas je jedan Hrvat a drugi Čeh. Popratni stihovi su na češkom ili hrvatskom jeziku, prema tome zovu li češku ili hrvatsku djevojku. Prije rata sastavljao je ove hercegovačke stihove — »vinševce«¹⁷⁶ — učitelj Sýkora. Danas su znatno kraći i ograničeni samo na poziv na zabavu. Jedan od mladića nosi buket i kasu a drugi recitira »vinš« i poziva na zabavu. Djevojka mora za ovaj poziv platiti dva puta, i to tri do četiri puta više nego pri normalnoj zabavi. Kad se poziva na ples, ide se uvijek od jednog kraja sela na drugi, a iduće godine u obratnom smjeru. Kada se dođe pred kuću gdje stanuje djevojka, najprije se iščupa »majka« koja stoji pred kućom i položi se na zemlju. Poslije se ide u kuću moliti roditelje dopuštenje. Uz to svira glazba. Kad roditelji odobre, daje se djevojci katica cvijeća, a ona plaća u kasu »maja« i priključuje se povorci. U povorci vraća katicu cvijeća momku, koji je opet pred idućom kućom daje drugoj djevojci. Kod posljednje djevojke katica cvijeća ostaje. Dok obiđu cijelo selo, padne mrak i počinje zabava. Do ponoći obično imaju pravo biranja djevojke, a poslije momci.

Majsku svečanost su na daruvarskom području najvjerojatnije počeli priređivati Česi. Potvrđuju to i naša terenska istraživanja i rukopisi J. Milićevića. Schneeweis,¹⁷⁷ doduše, navodi da je običaj podizanja majskog drveta došao od Nijemaca u sjeverozapadni dio Hrvatske i u Slavoniju (nije odredio granice), Gavazzi¹⁷⁸ lokalizira taj običaj u zapadne oblasti Hrvatske, kamo je dospio iz susjedne Slovenije. Za potporu naše hipoteze s obzirom na daruvarsko područje navodimo citat J. Milićevića iz Hercegovca i Velikih Zdenaca: »Prije rata drvo su postavljali

¹⁷⁶ A. Z. iz Hercegovca sudjelovao je prije rata i nešto malo poslije kao jedan od mladića na tim »majcima«. Još danas pamti »vinš« koji je naučio od učitelja Sykore. Riječ je o originalnom stvaralaštvu učitelja Sykore (»vinši« tradicionalnih »majeva« imali su, naime, drugačiji stil i stihove):

»Milý pantáto, maminko zlatá, muzika hraje, otevřte vrata,
dneska je májová, slavný náš den, spomeňte si dobře, spomeňte jen,
na ty vaše mladé časy, na ten svátek české chasy,
nic se na nás nehněvejte, dobrou vůli s náma mějte,
máte věru hezkou ceru (cerky), dovolte jim dnes,
aby mohla (y) jítí s námj v radostný náš ples,
zavedemj (je) s velkou slávou k té vysoké májji,
dáme na ni (ně) dobrý pozor, bude (budou) tam jak v rájji,
teř už hlavou kývněte, na cerušku (cerušky) mrkněte
a s náma si za vše dobré pěkně tukněte!
Děkujem vám za laskavost, dobré přivítání,
přejeme vám za to všechno boží požehnání.«

¹⁷⁷ E. Schneeweis op. cit., str. 138.

i priređivali zabavu samo Česi a danas to rade i hrvatski mladići zajedno sa Česima« (str. 71); »Ranije su ga slavili samo Česi a sada svi« (str. 106).

Ljetno razdoblje kod daruvarskih Čeha imalo je manje svečanosti. Ako izostavimo blagdan sv. Florijana, koji na daruvarskom području slave kao dan vatrogasaca,¹⁰⁰ te katoličko Tijelovo, ostaju samo Duhovi uz koje baš nije povezano mnogo običaja.¹⁰¹ Osim kićenja prozora i slika lipovim grančicama praktički ništa drugo ne postoji.¹⁰² 24. lipnja, blagdan sv. Ivana Krstitelja, hrvatsko Ivanje (odgovara mu srpski Jovandan), uz koje je u jugoslavenskim, a nekoć i u češkim tradicijama¹⁰³ vezano mnogo običaja i vjerovanja,¹⁰⁴ u daruvarskih je Čeha gotovo nezapažen blagdan. O ivanjskim krijesovima, koji su nekoć bili rašireni u Češkoj, a dobro su poznati i u Hrvatskoj, nemamo podataka iz daruvarskoga područja ni iz čeških, niti iz hrvatskih ili srpskih izvora.

U ljetnom razdoblju, punom poljskih radova, nema kod daruvarskih Čeha veće godišnje svečanosti ili običaja osim žetvenih svečanosti (»obžinki«). Današnje žetvene svečanosti uvedene su 1928. godine kao narodna manifestacijska svečanost češke manjine u Jugoslaviji i nisu istovjetne s tradicionalnim žetvenim svečanostima kakve poznajemo iz starije etnografske literature¹⁰⁵ i iz tradicije čeških kolonista u Slavoniji do 1918. godine.

Tada su se, prema saopćenjima informatora, žetvene svečanosti proslavljale kod svakog seljaka posebno. Kad je bila skupljena ljetina, nosili su oni najzaslužniji, muškarci kosci i žene skupljačice, vijenac od žitnih, ječmenih i pšeničnih klasova svome gospodaru i gospodarici. Vijenac bi se objesio pred ulazom u kuću umjesto staroga, koji je tu visio od prošlogodišnjih žetvenih svečanosti. Dok je u Daruvaru imao svoje sjedište grof, donosili su svečani žetveni vijenac i gospodi grofici.

¹⁰⁰ M. Gavazzi op. cit., I dio, str. 58.

¹⁰¹ Za organiziranje udruženja vatrogasaca su, navodno, imali veliku zaslugu baš Česi. Proslava je imala crkveni karakter i poslije drugog svjetskog rata bila je zabranjena.

¹⁰² U Ivanovu Selu zapisali smo običaj koji je danas već zaboravljen. Radi se o običaju istjerivanja stoke na pašu i s tim u vezi o liku »hovnivara«, kako su označavali onoga koji je toga dana posljednji tjerao stoku kući s ispaše.

¹⁰³ U Sobotkovoju knjizi (*Věrní v boji — věrní v práci*, Brno 1948) objavljene su fotografije iz života daruvarskih Čeha. Naći ćemo među njima i fotografiju »majoveho krále« (majskoga kralja) iz Hercegovca, iako bez detaljnijeg opisa. Po fotografiji izgleda da se radi o »hře na krále« (»igri kralja«), koja je bila nekada raširena u Češkoj u vrijeme duhovskih blagdana (vidi: C. Zíbrt, *Králové a královničky*, Praha 1910, str. 16. i d.). Tome bi mogla odgovarati i druga slika: voženje sudske knjige na kolicima. Sastavni dio »igre na kralja« je, naime, bilo i čitanje toga što se u kojoj kući u selu dogodilo u toku godine. Ovaj običaj ne ubrajamo među opisane običaje jer se radi o osamljenoj bilješci, za koju nemamo potvrdu s terena. Postavlja se pitanje nije li možda i ovaj običaj iz Hercegovca pripadao onima što ih je oživjela ili uvela mjesna češka inteligencija, kao što je bio slučaj »maja«, koji je povezan s učiteljem Sýkorom.

¹⁰⁴ Kod Hrvata je taj običaj — ukrašavanje prozora — bio prije svega povezan s 24. travnjem. J. T. Dežanovac.

¹⁰⁵ Usp. C. Zíbrt, *Staročeské výroční obyčaje...*, str. 127—137.

¹⁰⁶ Na daruvarskom području su to u nekim selima, npr., ophodi hrvatskih »ladarica«. Vidi građu J. Miličevića, str. 12, 48, 105. i dalje.

¹⁰⁸ Usp. navedeno djelo C. Zíbrta iz 1910. godine (Obžinky).

Današnje žetvene svečanosti imaju s tradicionalnima zajedničko samo vrijeme održavanja — ljetu, povorku i plesnu zabavu. Kako su se transformirale daruvarske žetvene svečanosti od tradicionalnog shvaćanja do današnjeg oblika, saopćava nam O. Sobotka, prema čijem se iskazu izvorni oblik podudarao s opisima kakve je sačuvala starija etnografska literatura (Č. Zibrť i drugi).

Daruvarske žetvene svečanosti, kao proslava češke manjine u SR Hrvatskoj, održavaju se svake godine u drugom češkom selu,¹⁰⁷ kamo dolaze Česi iz ostalih krajeva Jugoslavije sa svojim grupama u narodnim nošnjama. Poslije drugog svjetskog rata na češkim žetvenim svečanostima sudjeluju i predstavnici ostalih jugoslavenskih naroda i narodnosti: Hrvati, Srbi, Slovaci, Mađari, Talijani.

Nekadašnje žetvene svečanosti trajale su samo jedan dan, a održavale su se u nedjelju. Danas program počinje već u subotu »akademijom« u dvorani mjesne Češke besjede ili u Narodnom domu. Na programu su obično pjesme, plesovi i glazba. Nedjeljno jutro počinje povorkom, na čelu povorke omladina u narodnim nošnjama nosi slike predsjednika Jugoslavije Tita i predsjednika SR Hrvatske; iza njih nose hrvatsku i češku zastavu. Iza čela povorke jašu momci na okićenim konjima (tzv. »selská jízda« — seoska konjica), a djevojke voze bicikle ukrašene trobojnicama. Slijede djeca na kolima, a za njima kola (traktori) s alegorijskim prizorima, živim slikama iz češke i hrvatske povijesti (npr. oproštaj J. A. Komenskog s domovinom, Libuša predskazuje slavu Pragu, Havlíček, kovač iz Lešetína, tlaka, Matija Gubec, dolazak čeških kolonista u Hrvatsku s njihovim primitivnim orudem, opremom i nošnjama). Povorka prolazi kroz selo i zaustavlja se kod Narodnog doma (ispred dvorane Češke besjede), gdje se drži govor o selu u kojem se te godine žetvene svečanosti održavaju, a poslije je tamo zajednički ručak.¹⁰⁸ Poslijepodnevni program obično ispunjavaju nastupi folklornih, odnosno amaterskih družina ili sportska takmičenja.

Pitanje je časti svakog sela koje organizira žetvene svečanosti da pripremi svečanost što bolje.¹⁰⁹ Hrvatska vlada potpomaže ovu narodnu manifestaciju češke manjine financijskom pomoći onom selu koje organizira godišnju proslavu. U selu se popravljaju putovi, fasade javnih zgrada i sl.

Češke žetvene svečanosti jugoslavenskih Čeha ne priređuju se samo pod patronatom čeških zajednica i organizacija nego i uz potporu mjesnih zajednica,¹¹⁰ Saveza komunista, omladinskih organizacija i škola. One

¹⁰⁷ Većinom, međutim, samo na onim mjestima daruvarskog područja gdje je najviše čeških naselja, koja su u mogućnosti da organiziraju običaj »obžínky« (žetvene svečanosti). 1969. godine održavale su se žetvene svečanosti u Kaptolu kod Požege.

¹⁰⁸ 1964. godine bilo je prilikom žetvenih svečanosti u Končanici zaklano 19 svinja i 35 ovnova.

¹⁰⁹ 1971. godine žetvene svečanosti održavale su se u Ivanovu Selu. Tom prilikom je mjesna Češka besjeda odlučila da štampa kratku povijest tog najstarijeg i najzanimljivijeg češkog naselja.

¹¹⁰ Plakat žetvenih svečanosti iz 1964. godine: Društveno-političke organizacije i stanovnici sela Končanica kod Daruvara organiziraju 15. i 16. 8. 1964. godine u čast VIII kongresa Saveza komunista Jugoslavije tradicionalnu narodnu žetvenu proslavu.

postaju manifestacija prijateljstva među narodima koji žive na teritoriju Jugoslavije. Takav je i temelj te tradicije — koja se razvila iz posljednjih žetvenih svečanosti prije drugog svjetskog rata u Hercegovcu, gdje su sudjelovali delegati iz Hrvatske, Srbije i Slovenije i kada je bila obećana »vjernost v boj za svobodu, vjernost svobodnému Československu«.¹⁰¹

Ako su žetvene svečanosti nacionalna manifestacija daruvarskih Čeha, onda je »p o s v i c e n í« (proštenje, njemački »Kirchweihe«) njihova najznačajnija godišnja svečanost, svečanost koja nije organizirana, a ipak se svake godine priređuje ponovo. »Posvícení to je náš koníček« (Lipovac). »Nejslavnější z celýho roku je posvícení. My nedržíme tak dožínky jako posvícení.« (Končanica)

Mio Ettinger, daruvarski svećenik, napisao je 1901. godine u »Katoličkom listu« članak o proštenjima daruvarskih Čeha:

»Što je to? Običaj taj, ili bolje svetkovanje, obavlja se svečano u Češkoj, a naši doseljenici donesoše ga ovamo. Slavi se to »posvícení« svake godine u jeseni mjeseca rujna i listopada i studena i to svako selo druge nedjelje. Uzrok i povod tomé svetkovanju nijesam baš najsigurnije doznao, ne znaju ga niti oni sami, jer razno tumače. Mislio bi čovjek na prvi mah, da je to godišnjica posvećenja crkve »češki posvícení hramu«. Ali vele da nije tomu tako. Pa i zbilja, nema niti u Češkoj, a ovdje pogotovo, svako selo svoje crkve a potom niti godišnjice njezine posvete, pa ipak svako selo, gdje je nešto više čeških familija ima svoje »posvícení«. Nego koliko sam razabrao, slaveći koje selo »posvícení« taj dan, uvijek u nedjelju, hoće stanovnici da se, svršivši sve godišnje poljske poslove, Bogu zahvale za primljene darove. Zahvaljujući se Bogu hoće, da se nakon trudnog posla odmore i zabave. U Češkoj, a i ovdje, gdje je bogatiji svijet, održaju se to dva i tri dana. To su za Čehe najradosniji dani, više nego li najveći blagdani. Zalosno je, da se sasvim zaboravilo na prvotnu snagu toga dana, jer ih je malo u te dane — kao i obično — vidjeti u crkvi, kako bi se Bogu zahvalili za primljene darove. Za to je onog drugog, zabave, i previše. Te dane i najveći siromah mora imati preobilno jela i pića, obično rakije. Djeca se tomu danu vesele, jer će vidjeti svoje rođake, koji dolaze u pohode, i jer će dobiti nova odijela. Tek na večer na te dane pravo je veselje. U svakoj birtiji svira po koja glazba višeput i nešto bolja (to Česi su) a staro i mlado sakupilo se, da se napleše, kako to samo Česi znadu. Sve veselje

-
- Subota: 15 sati — Sportski program (mali nogomet, odbojka, kuglanje)
19,30 — Polaganje vijenaca kod spomenika na groblju
20 — Svečana akademija u Domu
- nedjelja: 4 — Budnica kroz selo
8 — Otvaranje izložbe »Borbeni put čehoslovačke brigade«
9,30 — Žetvena povorka
11 — Miting
16 — Kulturno-umjetnički program

Poslije programa narodno veselje. (Program: češko-hrvatskosrpski.)

¹⁰¹ O. Sobotka, *Věrní v boji — věrní v práci*, Brno 1948, str. 15.

prenijelo se iz kuće u birtiju. Ta zabava potraje do jutra a nastavlja se i drugi dan. Razumije se da se pod plaštem noći u velikoj raskalašenosti i slobodi svašta događa.¹⁰²

»Posvícení« je jesenja seoska svečanost, koja se održava na češkom i susjednom njemačkom području odiskona.¹⁰³ Nekoć se u svakom selu u Češkoj proštenje održavalo druge nedjelje (po vremenu održavanja govorilo se o proštenju na Martinje, na dan sv. Václava, Bartolomeja i dr.). Dekretom Josipa II iz 1786. godine određeno je jedinstveno vrijeme za to proslavljanje u cijeloj Češkoj. Bila je to nedjelja poslije blagdana sv. Havla, praktički treća nedjelja u listopadu (otuda je, dake, naziv tzv. »havelsko« ili cesarsko proštenje). Taj je dekret imao spriječiti stalne jesenje proslave kod podanika. Ali u praksi je bilo tako da su se, istina, održavala »cesarska« (havelska) proštenja, a uz njih i tradicionalna. Danas se u Češkoj slavi ili havelsko, ili martinsko ili koje drugo »posvícení«.¹⁰⁴

Najveći broj čeških naselja na daruvarskom području danas održava havelsko (cesarsko) proštenje: Daruvar, Končanica, Veliki Zdenci,

*Žetvene svečanosti u Daruvaru
(između god. 1930—1940.)*

Naprstkov muzej, Prag

¹⁰² M. Ettinger, *Zaista vrlo poučno (Iz života doseljenika)*, »Katolički list«, 1901, str. 47.

¹⁰³ Najstarija vijest iz 10. stoljeća. Vidi Beitzl, op. cit., 413—416.

¹⁰⁴ Prag proslavlja »posvícení« na dan sv. Václava.

Grubišno Polje, Trojeglava, Hercegovac, Doljani, Ivanovo Selo; sveto-vaclavsko: Brestovac, Lipovac, Gornji Daruvar; nedjelju poslije Svih svetih: Dežanovac, Golubinjak, Uljanik; krišpinski: Gornji Daruvar i dr.¹⁶⁵

»Posvivení« je prije svega narodna svečanost. Prvi dan tih svečanosti je nedjelja, i zato je jasno da je sastavni dio i nedjeljna misa. Tog je dana misa svečanija (zahvala za ljetinu; gdje se slavilo tek u studenom, molilo se i za budući prinos). Na proslavu »posvivení« dolaze i rođaci i poznanici iz šire okoline. A Ettinger je izrazio svoje razočaranje zbog nedovoljnog dolaženja daruvarskih Čeha toga dana u crkvu. Ta misa, odnosno još i misa u ponedjeljak prije podne, označavala je crkvenu proslavu. Ostali dani, a »posvivení« traje većinom dva do tri dana, u znaku su jela, pića i plesa.

Pripremanje jela za blagdanski stol počinje mnogo prije slavljeničke nedjelje. Žetva je završena, seljaci imaju dovoljno zaliha, a vina i rakije su puni podrumi. Nekoć se na daruvarskom području običavalo, kao nekad u Češkoj, pozivati goste na »posvivení« i častiti ih kolačićima koji su se pekli već u srijedu i četvrtak. Češko »posvivení« je na daruvarskom području svečanost koju poštuju i pripadnici ostalih narodnosti. Njih Daruvarčani pozivaju i oni rado dolaze. U požeškom Kaptolu i njegovoj široj okolini već se davno prije blagdana sv. VACLAVA znalo da će »biti posvik u Kaptolu«, na koji treba otići.

Gosti iz udaljenih sela dolaze već u subotu, iz susjednih sela tek u nedjelju. Svečani ručak vrlo je sličan svadbenom ručku, kako količinom sirovina i poluproizvoda, tako i izborom i redoslijedom jela. Sastavni dio pripremljenih jela bila je i popudbina, »vejslužka«, koja se davala gostima da nose kući (kolači, komad janjetine, guščetine, pečeno pile). Na svečanom stolu obavezno je morala biti »šopana« pečena guska, što je običaj i na daruvarskom području.

Tipično češko jelo »vepřová s knedlíkem a se zelím« (svinjetina s knedlima i zeljem) postalo je kod daruvarskih Čeha svakodnevno jelo, pa ga je u svečanim prilikama zamijenila »pečenica« (pečeno meso na ražnju). Naći ćemo još kuhanu govedinu s hrenom, pečenu piletinu, a od preuzetih jela sarmu, punjenu papriku i sl. Kolače koji su se pripremali za proštenje nadomjestile su fine poslastice.

Poslije nedjeljnog ručka u mjesnoj se gostionici (dvorani Češke besjede, Narodnom domu) redovito održava zabava, na kojoj sudjeluju svi mještani i gosti i na kojoj sviraju mjesni ili pozvani svirači (limena glazba, tamburaši). Drugi dan nastavlja se plesna zabava, nazvana »lijepi« ili »zlatni sat« na kojoj sudjeluje pretežno mladež. Tek tada poči-

¹⁶⁵ Da proštenje nije u vezi s patronom mjesne crkve (vidi Ettinger), vidimo iz toga ako usporedimo patrone crkava u pojedinim selima s vremenom održavanja »posvivení«. Samo u Brestovcu i Lipovcu, gdje imaju crkvu i kapelu posvećenu svetome VACLAVU (Vjenceslavu), pada blagdan patrona na isti dan kao i proštenje. U Golubinjaku, gdje nemaju crkvu, održava se proštenje u nedjelju poslije Svih svetih. U Ivanovu Selu nisu imali crkvu do 1947. godine a ipak proslavljaju »havelské posvivení«. U Dežanovcu su ranije proslavljali češko proštenje istovremeno s hrvatskim na dan sv. Bartola. »Starí Cesi« su se, međutim, odlučili za svoje »posvivení«, te su tako odredili za nj nedjelju poslije Svih svetih.

nje pravo veselje, jer je većina gostiju već otišla, pa se domaći mogu slobodno veseliti. U nekim selima (npr. Končanici) traje proštenje još i treći dan, kada se održava tzv. »susjedska« (»sousedská«), na kojoj su mogli sudjelovati samo stariji i oženjeni ljudi.¹⁰⁶ U nekim je naseljima bio, a mjestimično je još i sada običaj da se iduće nedjelje slavi »mladé posvícení« u obiteljskom krugu, sa svečanijim ručkom i popodnevnom i večernjom plesnom zabavom.

Nekoć su sastavnim dijelom zabave na proštenju bili i razni običaji. U terenskim zapisima (O. Sobotke i mojima) opisana su dva običaja, koji su nekoć pratili proštenja u Češkoj (a ujedno i žetvene svečanosti; »pijetao« se izvodio i na svadbama). Riječ je o odsjecanju pijetlove glave sabljom (»stínání kohouta«), što smo zabilježili u Dežanovcu, gdje je taj običaj posljednji put održan prije 40 godina,¹⁰⁷ te o »izbacivanju ovna« (»shazování berana«), približno iz istog vremena, što je zabilježeno u Trojglavi i Gornjem Daruvaru.¹⁰⁸

Želimo li utvrditi starost tradicije čeških proštenja na daruvarskom području, vrlo je vrijedna bilješka svećenika Ettingera iz 1901. godine, kada kod tamošnjih Čeha još nisu bile razvijene preporodne težnje u vezi s oživljavanjem ili uvođenjem »staročeških« običaja, čega smo svjedoci poslije prvog svjetskog rata. Drugačija je situacija s oba zabilježena običaja, s pijetlom i ovnom. Najstarija je zapisana vijest od O. Sobotke iz razdoblja između dva rata.

U nedoumici smo možemo li te običaje smatrati starom, sačuvanom tradicijom. U pitanju su dvije okolnosti. Prvo, Ettinger ne spominje te običaje u svom opisu proštenja, a on inače kritički komentira sve negativne običaje čeških kolonista, a drugo — ako pregledamo novine »Jugoslavenski Čechoslováci«, naći ćemo u njima u reklamiranim programima narodnih žetvenih svečanosti i običaj odsjecanja pijetlove glave (o »izbacivanju ovna« nije ništa napisano) kao sastavni dio narodnog veselja daruvarskih Čeha.¹⁰⁹

¹⁰⁶ 1969. godine sudjelovali smo na »posvícení« u Končanici. U utorak se održavala »sousedská« i djeca E. Z. su se za nju spremala. »Vlastně bychom neměli na sousedskou jít, to je jen pro ženatý; my měli zábavu včera, ale ono se to teč tak přísně nedrží.«

¹⁰⁷ »Kohouta zakopali do hlíny a nechali mu jen hlavu venku. Potom vodpočítali deset kroků s vodvazanýma očima a potom mu je zavázali vom (ten, který byl vybrán) počítal deset kroků zpět a uhodil kohouta cepem. Esli ho potrefil, tak byla sázka jeho, esli ne, tak musel kohouta zaplatit.« A. F., Dežanovac.

Úsp. C. Zibrť, *Na tom našem dvorě*, Praha 1911, str. 4—44.

¹⁰⁸ »Tak v Horním Daruvaru (na Podborách) se na posvícení ověnění beran a ověnění je v průvodu s muzikanty veden přes celou vesnici. V průvodu se zpívají různé žertovné písně. V hospodě, kam se průvod odeběře, je postaveno lešení, na které se beran postaví. Pak se jeden chasník ustrojí za popa a má kázání. V něm se vypráví o beranovi a o jeho proviněních: jak všem babám rozlil smetanu, po celé vsi rozšlapal vejce, starým babám vytloukl zuby atd. Kázání je doprovázeno salvamí smíchu a záleží na popovi, jak dovede hříchy berana barvitě vyličit. Po kázání shodí berana dolů s lešení, kde už čeká řezník a zabije ho. Zabitého berana 'secujou' (vydražují).« O. Sobotka, *Sběry*...

¹⁰⁹ 9. 8. 1925. godine je »Češka besjeda« u Daruvaru pripremila žetvenu svečanost, koja je pored ostalog imala na programu i »stínání kohouta (staročeška zábava)«.

»Jugoslávští Čechoslováci«, IV, 6. 8. 1925, br. 30/31, str. 2—3.

Posljednji dani jeseni na daruvarskom su području vrijeme komušanja (»perušání«) kukuruza, čehanja perja (»draček«), a nekoć i prela (»přástek«), koje je, međutim, prestankom uzgoja lana nestalo. Čehanje perja na daruvarskom području počinje poslije blagdana Svih svetih. Još i poslije drugog svjetskog rata bilo je »čehalo« sa-stajalište folklornog tipa, gdje su se pored pričanja o svakodnevnim događajima pričale i bajke i demonološke predaje s tematikom iz češke i domaće demonologije. Poslije rata bile su ove folklorne vrste zamijenjene pričanjem raznih doživljaja i slušanjem radija. Od tradicije »čehala« sačuvala su se samo pjesme.²⁰⁰

»Drački« (čehalo) u Končanici

Foto: S. Šule, 1968.

Ústav pro etnografii a folkloristiku CSAV, Prag

Razdoblje prije adventa povezano je u društvenom životu daruvarskih Čeha s priređivanjem tzv. ženskih plesova i katarinskih zabava (»babské bály« i »kateřinské zábavy«) koje organiziraju žene. Tradiciju tih ženskih zabava poznajemo s češkog terena, gdje su se održavale u zimsko doba prije adventa ili za vrijeme poklada, a nekoć su imale i razne regionalne nazive (»prahůdky«, »šedivek«, »šplochan«).²⁰¹

²⁰⁰ Tok »čehala« je na daruvarskom području izgledao ovako: do 10 sati se čehalo perje, poslije su dolazili posjetioci, koje su častili jelom i pićem. Nekada su dolazili i svirači (harmonikaši), pa se plesalo i pjevalo.

Danas se većinom samo časti, priča i pjeva. Svečanije se proslavlja završetak »draček« — »doderná«.

²⁰¹ Vidi: Dagmar Rychnová, *Rohozenské babské bály*, »Český lid«, 1956, 43, str. 20—24.

»Babski bal« u Lipovcu

Foto: S. Sule, 1968.

Ustav pro etnografii a folkloristiku CSAV, Prag

Od kraja 19. stoljeća najraširenije su »katarinske zabave« i »ženski plesovi«. U početku su to bile posve ženske priredbe. U vrijeme kada su žene na običnim plesnim zabavama morale biti sasvim pasivne, bila su ta ženska društva jedino mjesto gdje su se žene mogle, bezbrižno zabavljati, pjevati i veseliti. Od kraja prošlog stoljeća na ženske plesove i katarinske zabave pozivaju se i muškarci. Tako žene njima uzvraćaju za čašćenja i plesove u protekloj godini prilikom proštenja, poklada i drugih zgoda. Sadržaj tih zabava bio je različit. Katkada tradicionalan, katkada više prilagođen današnjem vremenu. Ali uvijek je bilo mnogo veselja, šale, smijeha, parodija i plesa, a obavezno svečano jelo i piće.

Daruvarski ženski i katarinski plesovi priređuju se u duhu češke tradicije. Ali danas se u njima teško može odrediti što je stara tradicija, a što novouneseno, jer obje svečanosti pripadaju onoj vrsti zabava koje je valjalo oživljavati. Današnji »babský bal« na daruvarskom području dosjetljiv je potez iskusnih organizatora. Posjetili smo 1968. godine jedan od njih, što su ga pripremale lipovačke žene. To su bile udate žene, jer je »ženski ples« stvar udatih žena, dok je »katarinska zabava« stvar mladih djevojaka.

Lipovački ženski ples 1968. godine bio je fina parodija na mješavinu kulturnih programa. Poslije uvodnog amaterskog prizora u jednom činu *Dvě Laurinky*, ženskog fiskulturnog umetka i smotre »mjesnih ljepotica«, koja je bila povezana s izborom kraljice, slijedio je glazbeni klaunski nastup žena i završni prizor perušanja pilića, pri kojemu se na pozornici »samljelo« sve što se u toku godine dogodilo u selu. Na završetku je bio ples i čašćenje tradicionalnim daruvarskim »smaženkama« — krafnama.

Katarinske zabave priređuju se zajedno sa ženskim plesovima. Većinom ih organizira omladina, a bitno je da djevojke jednom u godini, »na kateřinku«, organiziraju i plaćaju cijelu zabavu s čašćenjem. Djevojke imaju pravo do pola noći — mogu same birati plesače. Tek od pola noći pravo se ponovo vraća momcima. Katarinske zabave, kao i ženski plesovi, nemaju na daruvarskom području svojih tradicionalnih običaja, osim katarinske zabave u Končanici, koja ima svoj ustaljeni red i organizaciju. Nismo uspjeli saznati tko je autor ove končanické zabave ni koliko je stara. Njen opis dajemo kako smo ga zabilježili pri istraživanju, jer nismo bili očevici te zanimljive priredbe.

Već mnogo prije katarinske zabave končanické djevojke pripremaju gozbu. Peku se »smaženice«, kolje se prase za »pećenice« i peče »káča«. »Kača« se priprema od kvalitetnog slatkog tijesta, a ima ili okrugao i visok oblik ili je u obliku tave. Površina »kače« ukrašena je ukrasima od tijesta. Kada je gotova i posipana šećerom, okiti se ružmarinom, stavi se na pladanj i sakrije u dvorani gdje se održava večernja zabava. Djevojke moraju »kaču« čuvati da je nitko ne ukrade. O ponoći posluže djevojke večeru, a tek se poslije toga na sceni pokaže »kača«. Djevojke se uhvate za ruke, a svirači sviraju poznatu pjesmu: »Utikej, káčo, utikej...«. Uz tu pjesmu uzme jedna od djevojaka »kaču«, drži je iznad glave, pleše s njom po dvorani i pjeva pjesmu uz glazbu. Pri posljednjim riječima te pjesme djevojke i momci imaju pravo da joj uzmu »kaču«. Na kraju se »kača« daje sviračima, a zabava se nastavlja dugo do jutarnjih sati drugog dana.

Katarinskim zabavama i ženskim plesovima prije drugog svjetskog rata obično su se završavale zabave prije adventa i počelo je dugo razdoblje posta, koje je trajalo sve do poklada. Danas to ograničenje više ne važi, ali ipak se »kateřinské« i »babské bály« održavaju i nadalje, iako su već izgubili svoju izvornu funkciju kao posljednje zabave jesenjeg razdoblja.

Godišnji ciklus običaja i svečanosti daruvarskih Čeha time je završen. Objektivnost rekonstrukcije zavisi od informatora, izgovorene riječi i samog istraživača. Korekcija pojedinih iskaza postignuta je brojnošću uzoraka dobivenih informacija.

Pojedinačne informacije ili nisu uzimane u obzir ili je uz njih spomenuto da se radi o pojedinačnim informacijama. Dobivena slika ima svojih praznih mjesta jer nam neki etnografski i historijski podaci nedostaju. Pa ipak je taj mozaik, stvoren od fragmentarnog terenskog materijala, slika stvarnosti, isječak iz tradicionalnoga društvenog i kulturnog života daruvarskih Čeha.

DIE JAHRESBRÄUCHE DER TSCHECHEN IN DER GEGEND VON DARUVAR

Die tschechischen Kolonisten begannen sich in der Gegend von Daruvar vor 150 Jahren anzusiedeln. Im Jahr 1825 wurde Ivanovo Selo gegründet, die heute älteste tschechische Siedlung in Jugoslawien. Der stärkste Zustrom tschechischer Kolonisten kam in die Gegend von Daruvar in den siebziger bis achtziger Jahren des vorigen Jahrhunderts, als im wesentlichen die Landkarte der heutigen tschechischen Besiedlung bereits geschaffen war. Die tschechischen Kolonisten, die in die Gegend von Daruvar zur Zeit der Wirtschaftskrisen kamen, stammten vorwiegend aus Nordost-, Südwest- und Südböhmen.

Nach den zeitgenössischen Bevölkerungsstatistiken sind die Tschechen neben der einheimischen Bevölkerung, den Kroaten und Serben, die stärkste in der Gegend von Daruvar lebende ethnische Gruppe. Sie leben in Dörfern zusammen mit der kroatischen und serbischen Bevölkerung. Die ethnische Zusammensetzung der einzelnen Siedlungen, das zahlenmässige Übergewicht des einen oder anderen Ethnikums spielten eine wichtige Rolle im Adaptations- und Akkulturationsprozess der tschechischen Minorität. Mit den Kroaten hatten die Tschechen den katholischen Glauben gemeinsam, während sie die orthodoxe Religion von den Serben trennte.

Durch Terrainforschungen des Instituts für Ethnographie und Folkloristik der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften aus den Jahren 1965—1970 wurde die Volkskultur der tschechischen Enklave während der letzten fünfzig Jahre erfasst, dies nach hundertjährigem Zusammenleben mit der einheimischen Bevölkerung. Die Minderheit hat bereits den Zenit ihrer kulturellen und nationalen Entfaltung hinter sich und unterliegt allmählich, wengleich bei den einzelnen Erscheinungen nicht in gleichem Masse, der Assimilation.

Die Mitteilungen der Informatoren bilden die Grundlage der Erkenntnisse der tschechischen Ethnographen aus dem Bereich des Brauchtums, der Gewohnheiten und des Aberglaubens. Die Verifizierung des zusammengetragenen Materials wird dadurch erschwert, dass es an ethnographischer Literatur aus diesem Bereich fehlt.

Die Volkskultur der tschechischen Enklave in der Gegend von Daruvar hat einen bestimmten einheitlichen Charakter, der durch den langfristigen Angleichungsprozess im andersnationalen Milieu gegeben ist. Die Zeit verwischte viele sprachliche und kulturelle Eigenheiten, die die Kolonisten mitgebracht hatten. Trotzdem bewahrten einige Siedlungen gewisse Unterschiede, die entweder durch Petrifizierung der Volkskultur oder durch die Charakteristik des Herkunftsgebietes der Kolonisten gegeben waren. Viele dieser regionalen Eigenheiten sind bereits untergegangen oder erhalten sich nur im Familienkreis, andere sprengten den Rahmen der sie ursprünglich tragenden Gruppe und wurden zum Gemeingut des ganzen Dorfes.

Das Bild der tschechischen Volkskultur, wie es die tschechischen Ethnographen bei ihren Terrainforschungen festhielten, ist nicht identisch mit

dem Bild der tschechischen Volkskultur der ersten Kolonisten. Wie die Volkskultur zur Zeit der Ankunft der Tschechen in der Gegend von Daruvar aussah, ist nicht bekannt, da weder diese Periode, noch der Adaptationszeitraum erfasst sind. Wenn wir die Einflüsse des andersnationalen Milieus beiseite lassen, was ist dann von dem im Terrain aufgezeichneten kontinuierliche Tradition, was ist neue an bereits vergessenen Urgrund anknüpfende Tradition, was wurde völlig neu unter dem Einfluss von Tendenzen nach nationaler Selbstbesinnung oder im Hinblick auf die Minderheitsstellung geschaffen?

In der vorliegenden Abhandlung unternimmt die Verfasserin den Versuch einer ethnischen Klassifikation des zusammengetragenen Materials auf Grund der Gewohnheitslehre und der abergläubischen Vorstellungen bei der tschechischen Landbevölkerung katholischer Konfession in der Gegend von Daruvar, und zwar durch Beobachtung der ursprünglichen Formen dieser Gebräuche und abergläubischen Vorstellungen, ihrer Entwicklung im andersnationalen Milieu, durch Vergleich mit kroatischen und serbischen Elementen. Ferner verweist sie auf die durch die slawische Verwandtschaft, das gleiche Religionsbekenntnis (Kroaten) oder den stadialen Charakter der Kulturentwicklung gegebenen Identitäten.

Die während des ganzen Jahres vorkommenden Gebräuche und Gewohnheiten sind eine verhältnismässig gut erhaltene Sphäre der tschechischen Volkskultur der Tschechen aus der Gegend von Daruvar. Ein Grund dafür ist der Umstand, dass es sich um Landbevölkerung handelt, für die der Zyklus der landwirtschaftlichen Arbeiten bestimmend ist; ein weiterer, nicht bedeutungsloser Umstand ist die Tatsache, dass die Kroaten und Serben selbst eine erhaltene, von Tradition getragene Kultur hatten, die in vielen Belangen noch archaischer war als die Volkskultur der tschechischen Kolonisten.

In der Zeit vor Weihnachten erfolgten (und erfolgen noch stellenweise) bei den Tschechen in der Gegend von Daruvar Umzüge von »Luzien«, »Barbaras«, »Nikolos« und »Krippensängern«. Während die »Barbara-Umzüge« klar tschechischer Provenienz sind, da sie sich bei der einheimischen Bevölkerung nicht vorfinden, ist die Herkunftsbestimmung der »Luzien-Umzüge« ziemlich schwierig. Der Annahme der These von der ununterbrochenen Tradition dieser »Luzien« seit dem Zeitpunkt des Auszugs der Kolonisten aus der Heimat bis auf den heutigen Tag steht die Tatsache entgegen, dass in zahlreichen typisch »tschechischen« Siedlungen mit guterhaltenen alten Formen tschechischer Volkskultur keine Erwähnung von »Luzien-Umzügen« bei den Tschechen vorkommen.

Die Umzüge der Krippensänger in Verbindung mit einem Krippenspiel, die in den fünfziger Jahren untergingen, waren nur auf einige tschechische Siedlungen in der Nähe von Daruvar beschränkt. Das aufgezeichnete, bemerkenswert gut erhaltene Weihnachtsspiel ist das bekannteste slowakische Weihnachtsspiel mit einem Umgang. Höchstwahrscheinlich wurde es in die Gegend von Daruvar durch slowakische Kolonisten verpflanzt, die sich hier im vorigen Jahrhundert niederliessen. Während des langjährigen Aufenthalts im tschechischen Milieu kam es zur Tschechisierung der slowakischen Kolo-

nisten durch Heiraten, durch die tschechische Schule und natürliche Assimilation. Heutzutage erinnern an ihre Herkunft einige erhaltene Vornamen und bis in die jüngste Zeit das Spiel von den »Krippensängern.«

Was das Weihnachtsbrauchtum und abergläubische Vorstellung im Zusammenhang damit anbelangt, haben sich diese bei den Angehörigen der älteren Generation der Tschechen um Daruvar verhältnismässig reichlich erhalten. Einige sind markant tschechischer Provenienz, andere sind allgemeinslawisch oder haben noch weitergehende Gültigkeit, ein Teil ist von der einheimischen Bevölkerung übernommen. Auch der Speisezettel am hl. Abend wahrte einige traditionelle tschechische Gerichte, wie gebrühtes Gebäck, Speisen aus Pilzen und Gräupchen und gekochtes Dörrobst. Neben dem St. Stephanslied der Kinder wurden in Ivanovo Selo einige alte tschechische Weihnachtslieder aufgezeichnet, mit denen die dortigen Bewohner nach dem Weihnachtsschmaus vor Mitternacht einander frohe Weihnachtsfesttage wünschen gehen. Die Umzugsspiele der Kinder am Dreikönigstag verschwanden nach dem Zweiten Weltkrieg, aber noch heute finden wir in der Gegend von Daruvar Menschen, die sich daran erinnern.

Die Faschingsumzüge gehörten und gehören noch immer bei den Tschechen in der Gegend von Daruvar zu den wichtigen Anlässen zu kollektivem Brauchtum. Die tschechischen Kolonisten veranstalteten ursprünglich diese Umzüge selbständig, unabhängig von den Maskenzügen der einheimischen Bevölkerung. Die Landsmannsvereine und ihre Presse beeinflussten die Organisation und Aufmachung der tschechischen Umzüge. In den tschechischen Maskenumzügen können wir folgende Masken antreffen: 1) traditionelle, aus Böhmen bekannte Masken, 2) Masken lokaler Provenienz, 3) Masken nach der individuellen Vorstellung und Phantasie der Organisatoren dieser Veranstaltungen. Gegenwärtig finden Maskenumzüge lediglich in einigen Siedlungen statt.

Von den Gebräuchen der Zeit vor Ostern erhielten sich bei den Tschechen um Daruvar Bräuche in Verbindung mit dem Totensonntag (Dominica Judica) und dem Palmsonntag (Dominica Palmare). In Ivanovo Selo erhielt sich als im einzigen tschechischen Dorf in der Gegend von Daruvar am Totensonntag der Brauch des Todaustragens. An dieses Todaustragen schloss sich in Ivanovo Selo am Palmsonntag das Sonneneinbringen an. Während sich der Brauch des Todaustragens noch heute in Ivanovo Selo behauptet, ist der Brauch des Sonneneinbringens schon völlig verschwunden.

Ostern sind, ebenso wie Weihnachten, in Jugoslawien seit dem Ende des Zweiten Weltkriegs Arbeitstage. Trotz der allgemeinen Tendenz, diese Feiern einzuschränken, feiern bis auf den heutigen Tag viele Angehörige der älteren und mittleren Generation bei den Tschechen um Daruvar Ostern, sei es aus überlieferter Tradition, aus religiöser Überzeugung oder auch nur zur Erheiterung und Unterhaltung. Im österlichen Ritenzyklus der Tschechen aus der Gegend von Daruvar haben sich sehr viele Gewohnheiten und Bräuche ihrer alten Heimat erhalten (Judasjagd und -verbrennung, Fusswaschung am Karfreitag, Schmeckostern in Verbindung mit Osterliedern).

Ein wichtiger Tag in der Zeit nach Ostern war bei den Tschechen um Daruvar die Walpurgisnacht in Verbindung mit der im tschechischen Brauchtum üblichen »Hexenverbrennung« und »Maibaumaufstellung«. Die mit

dieser Nacht in Verbindung gebrachten abergläubischen Vorstellungen sind bereits verschwunden, aber noch heute lässt man dort Feuer brennen und richtet Maibäume auf, wenngleich in geringerem Umfang. Die ursprüngliche Bedeutung des Brauches der »Hexenverbrennung« ist durch Unterhaltungen und Spiele der Jugend bereits verdrängt, ebenso wie die tschechische Bezeichnung durch den heimischen Ausdruck »kres« ersetzt wird.

Der Sommer enthält, mit Ausnahme des »Erntefestes« der Tschechen um Daruvar, keine grösseren alljährlich wiederkehrenden Feste und Gebräuche. Die i. J. 1928 als nationales Manifestationsfest der tschechischen Minorität in Jugoslawien eingeführten Erntefeste haben nichts gemeinsam mit den traditionellen Erntefesten, wie wir sie aus der Erzählung der Kolonisten vor dem J. 1918 kennen. Die gegenwärtigen Erntefeste haben mit den traditionellen die Abhaltungszeit (den Sommer), den Umzug und die Tanzunterhaltung gemeinsam. Das Erntefest von Daruvar findet als Feier der tschechischen Minderheit in Kroatien jedes Jahr in einer anderen tschechischen Siedlung statt, wo dann die jugoslawischen Tschechen auch aus anderen Gegenden Jugoslawiens mit ihren in Trachten gekleideten Ensembles zusammenkommen. Seit dem Ende des Zweiten Weltkriegs beteiligen sich an den tschechischen Erntefesten auch Ensembles und Repräsentanten der übrigen in Jugoslawien lebenden Nationalitäten: Serben, Kroaten, Ungarn, Italiener. Das Erntefestprogramm beginnt bereits am Samstag, wo im örtlichen »Nationalhaus« eine »Akademie« stattfindet, wo es Gesangs-, Tanz- und Musikdarbietungen gibt. Der Sonntagmorgen wird mit einem Umzug eingeleitet, zu dem allegorische Bilder aus der tschechischen und kroatischen Geschichte gehören; dann folgt eine Ansprache über jene Gemeinde, in der in diesem Jahr das Erntefest abgehalten wird, sowie ein gemeinsames Mittagessen. Das Nachmittagsprogramm wird von Auftritten verschiedener Ensembles und gegebenenfalls von sportlichen Spielen bestritten.

Wenn das Erntefest die offizielle nationale Manifestation der Tschechen aus der Gegend von Daruvar ist, bedeutet die Kirchweihe ihr bedeutsamstes Jahresfest, ein zwar unorganisiertes und dennoch alljährlich veranstaltetes Fest. Die Kirmes ist ein im Herbst abgehaltenes ländliches Fest, das auf tschechischem und dem benachbarten deutschen Territorium gefeiert wird. Früher feierte jedes Dorf in Böhmen das Kirchweihfest an einem anderen Sonntag, aber durch Dekret Josefs II. aus dem J. 1786 wurde ein einheitlicher Zeitpunkt für die Abhaltung der Kirchweihfeste im ganzen Land Böhmen festgelegt, und zwar der Sonntag nach dem St. Gallustag, d. h. praktisch der dritte Sonntag im Oktober (sog. Gallus- oder Kaiserkirmes). Die grösste Zahl tschechischer Gemeinden in der Gegend von Daruvar feiert gerade diese Galluskirmes. Das Kirchweihfest ist vor allem ein Volksfest und wird in der Umgebung von Daruvar grösstenteils zwei bis drei Tage gefeiert. Zum tschechischen Kirchweihfest lädt man Verwandte und Bekannte von weit und breit. Das Kirmes-Mittagessen ähnelt stark in bezug auf Menge an Rohstoffen und halbfertigen Speisen, sowie auch in der Auswahl und Reihenfolge der Speisen dem Hochzeitsschmaus. Während die Sonntagsunterhaltung beim Kirchweihfest für alle ist, gilt die am Montag abgehaltene sog. »goldene« oder »schöne Stunde« der ledigen Jugend, die »Nachbarnunterhaltung« am Dienstag sodann den Verheirateten. Einst gehörten zur Kirmesunterhaltung verschiedene Gebräuche und Gewohnheiten: Das Hahnköp-

fen und Widderwerfen. Auch aus der Gegend von Daruvar existieren Berichte aus den dreissiger Jahren über ihre Veranstaltung. Es ist fraglich, ob wir bei diesen Gebräuchen von einer durch die Kolonisten hochgehaltenen Tradition oder von einer solchen Tradition sprechen können, die im patriotischen Streben nach Wiederbelebung »alttschechischer« Bräuche neuerliche eingeführt wurde, wozu die landsmannschaftliche Presse aneiferte.

Die Voradventszeit steht im gesellschaftlichen Leben der Tschechen um Daruvar in Verbindung mit der Abhaltung von »Altweiberbällen« und »Katharinenunterhaltungen«, die von den Frauen veranstaltet werden. Die Tradition dieser Frauenunterhaltungen ist aus dem tschechischen Terrain bekannt. Ursprünglich waren diese Unterhaltungen eine reine Frauenangelegenheit, aber seit dem Ende des vorigen Jahrhunderts lädt man zu den Altweiberbällen und Katharinenunterhaltungen auch Männer ein, denen sich so die Frauen für die Bewirtung und Partnerschaft beim Tanzen revanchieren, die ihnen im abgelaufenen Jahr bei verschiedenen Kirmes-, Faschings- und anderen Unterhaltungen zuteil geworden war. Während die Altweiberbälle eine Angelegenheit der verheirateten Frauen sind, werden die Katharinenunterhaltungen von jungen ledigen Mädchen organisiert. Die Katharinenunterhaltungen und Altweiberbälle in der Gegend um Daruvar haben keine traditionellen Gebräuche aufzuweisen, mit Ausnahme der Katharinenunterhaltungen in Končanica, die ihre fixe Ordnung und Organisation haben. Mit den Katharinenunterhaltungen und Altweiberbällen endeten vor dem Zweiten Weltkrieg die Vergnügungen vor dem Advent und es begann die lange Fastenzeit, die bis zum Fasching andauerte. Heute gilt diese Beschränkung nicht mehr, dennoch aber finden die Katharinenunterhaltungen und Altweiberbälle weiter statt, wenngleich sie ihre ursprüngliche Funktion der letzten Vergnügungen der Herbstzeit verloren haben.